

e-ISSN: 2651-3595

kalemlname

10. Yıl

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

10/20
Aralık 2025

DergiPark
AKADEMİK
SÖBIAD

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL
SIA
Scientific Indexing Services

EBSCOhost
Academic
Resource
Index
ResearchBib

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

e-ISSN: 2651-3595

Cilt [Volume]: 10

Sayı [Issue]: 20

Aralık [December] 2025

Dergi Eski Adı: Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi (KİİFAD)

(Eski ad altında yayımlanan sayılar: 2016, Cilt:1 Sayı:1-2; 2017, Cilt:2 Sayı:3-4; 2018, Cilt:3 Sayı:5)

Eski e-ISSN: 2547-9504

Previous Title: *The Journal of Kırıkkale Islamic Sciences Faculty*

(Year Range of Publication with Former Title: 2016-2018 Vol:1, No:1-Vol: 3, No:5)

Former e-ISSN: 2547-9504

Kapsam: Sosyal Bilimler-Dinî Araştırmalar

Scope: Social Sciences-Religious Studies

Periyot: Yılda 2 Sayı (Haziran & Aralık)

Period: Biannually (June & December)

Yayın Dili: Türkçe, İngilizce, Arapça, Almanca

Publication Language: Turkish, English, Arabic, German

Kalemlname, yılda iki sayı yayımlanan uluslararası bilimsel ve hakemli bir dergidir.

Kalemlname is an international peer-reviewed academic journal published twice a year.

Makaleler; Türkçe-İngilizce başlık, öz (en az 150 kelime), anahtar kelimeler (en az 5 kavram), İngilizce özet (en az 200 kelime) ve İSNAD Atıf Sistemi'ne uygun olarak hazırlanan kaynakça içerir.

Articles contain an Turkish-English title, an abstract (at least 150 words), keywords (at least 5 concepts), a summary (at least 200 words), and a bibliography prepared with the ISNAD.

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

kalemname

10. Yıl

Kırıkkale University The Journal of Faculty of Islamic Sciences

Din Görevlilerinin Dindarlık Yönelimleri, Tanrı Tasavvurları ve Dinî Temsiliyetleri Üzerine Bir İnceleme*

Süleyman ABANOZ

Dr. Öğr. Üyesi

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

Din Psikolojisi Anabilim Dalı

Konya, Türkiye

abanoz_s@hotmail.com

orcid.org/0000-0002-4466-7080

Yazarlık Katkısı: %54

Ravza Nur KANTAR

Yüksek Lisans Öğrencisi

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Konya, Türkiye

ravzanurkantar.02@gmail.com

orcid.org/0009-0001-2437-3392

Yazarlık Katkısı: %46

Öz

Bu çalışma, dinî temsiliyetin önemli taşıyıcılarından olan din görevlilerinin din, Tanrı ve dinî temsil algılarının incelenmesini konu edinmektedir. Araştırmanın amacı, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde aktif olarak görev yapmakta olan din görevlilerinin din ve dindarlık anlayışlarını, Tanrı tasavvurlarını ve dinî temsiliyete yaklaşımlarını analiz etmektir. Çalışmada nitel paradigma içerisinde yer alan fenomenolojik çözümleme modeli kullanılmıştır. Veriler, on sekiz din görevlisinden mülakat yöntemiyle elde edilmiş ve araştırmacılar tarafından çeşitli temalar altında gruplandırılarak analiz edilmiştir. Analizler neticesinde katılımcıların çoğunun kendisini dindar olarak nitelediği, içsel bir dinî yönelime sahip olduğu, Allah'a büyük bir güven hissettiği, dinî hükümleri içtenlikle kabul ettiği, sekiz kişinin gönüllü olarak dinî etkinliklere katılırken beşer kişinin görevi gereği katıldığı ve katılmadığı, biri dışında ibadetlerde manevi duygular hissettiği tespit edilmiştir. Tanrı tasavvuru bağlamında, Allah isminin kullanılmasını tercih ettikleri ve Allah'ın hem kendileriyle hem de âlemle yoğun bir ilişki içerisinde olduğunu düşündükleri çalışmanın bulguları arasındadır. Dinî temsil açısından sekiz katılımcı, tebliği temsille eş anlamlı görürken; altı katılımcı, tebliğde yeni arayışlara gidilmesini savunmuştur. Katılımcıların önemli bir kısmı, dinî temsil açısından kendisini yeterli görmekte; bir kısmı ise, yetersizlik endişesi taşımakta ve kendisini ideal din görevlisi açısından orta düzey olarak nitelemektedir.

Değerlendirme:

2 Dış Hakem (Çift Taraflı Körleme)

Benzerlik Taraması:

Bu makale, intihal.net ve iThenticate ile taranmıştır. İntihal içermediği tespit edilmiştir.

Etik Beyan:

Bu makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulmuştur.

Tarafsızlık:

Makalenin yayın sürecinin tüm aşamalarında bilimsel tarafsızlık ilkelerine sadık kalınmıştır.

Çıkar Çatışması:

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman:

Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

Etik Bildirim:

kalemlnamedergi@gmail.com

Lisans:

CC BY-NC 4.0

Yayıncı:

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Atıf:

Abanoz, Süleyman- Kantar, Ravza Nur. "Din Görevlilerinin Dindarlık Yönelimleri, Tanrı Tasavvurları ve Dinî Temsiliyetleri Üzerine Bir İnceleme". *Kalemlname Dergisi* 10/20 (Aralık 2025), 204-230.

Anahtar Kelimeler

Din Psikolojisi, Temsiliyet, Dinî Temsiliyet, Tanrı Tasavvuru, Dindarlık.

*Araştırma verilerinin toplanabilmesi gerekli olan etik kurul izni alınmıştır. (Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Bilimsel Etik ve Değerlendirme Kurulu tarafından oybirliği ile verilen 25/06/2025 tarihli ve 2025-09 karar sayılı etik kurul izni.)

An Examination of the Religious Orientation, God Conceptions, and Religious Representations of Religious Officials*

Süleyman ABANOZ

Asst. Prof.

Selçuk University Faculty of Divinity

Department of Philosophy and Religious Sciences

Konya, Türkiye

abanoz_s@hotmail.com

orcid.org/0000-0002-4466-7080

Authorship Contribution: 54%

Ravza Nur KANTAR

Postgraduate Student

Selçuk University Institute of Social Sciences

Department of Philosophy and Religious Sciences

Konya, Türkiye

ravzanurkantar.02@gmail.com

orcid.org/0009-0001-2437-3392

Authorship Contribution: 46%

Abstract

This study examines the perceptions of religion, God, and religious representation among religious officials, who are important bearers of religious representation. The aim of the research is to analyze the understanding of religion and religiosity, God concept and approach to religious representation of the religious officials who are actively working under the Presidency of Religious Affairs. The study employs a phenomenological analysis model within the qualitative research paradigm. The data were obtained from 18 religious officials by interview method and were analyzed by the researchers by grouping them under various themes. The analysis revealed that most participants describe themselves as religious, possess an inner religious orientation, feel a great sense of trust in God, and sincerely accept religious rulings. It was found that 8 participants voluntarily engage in religious activities, while 5 participate due to their official duties and another 5 do not participate; moreover, except for one, they felt spiritual feelings during worship. The study's findings include that they prefer the name Allah in the context of their conception of God and believe that God has an intense relationship with both themselves and the universe. In terms of religious representation, 8 participants view preaching as synonymous with representation, while 6 argue for new approaches in preaching. A significant number of participants consider themselves adequate in terms of religious representation, while some express concerns about inadequacy and describe themselves as average in terms of being an ideal religious official.

Reviews:

Two External Reviews (Double-blind)

Plagiarism Checks:

The article was checked with intihal.net and iThenticate and found to be free of plagiarism.

Ethical Statement:

This article was prepared in accordance with scientific and ethical principles.

Impartiality:

Scientific impartiality was maintained throughout all stages of the publication process.

Conflicts of Interest:

No conflict of interest was declared.

Funding:

No funding, grant, or other support has been received.

Complaints:

kalemlnamedergi@gmail.com

Licence:

CC BY-NC 4.0

Publisher:

Kırıkkale University Faculty of Islamic Science

Cite as:

Abanoz, Süleyman-Kantar, Ravza Nur. "An Examination of the Religious Orientation, God Conceptions, and Religious Representations of Religious Officials". *Kalemlname Journal* 10/20 (December 2025), 204-230.

Keywords

Psychology of Religion, Representation, Religious Representation, Conception of God, Religiosity.

*The necessary ethics committee approval for the collection of research data was obtained. (Ethics committee approval granted unanimously by the Ethics Committee for Scientific Ethics and Evaluation of the Faculty of Theology at Selçuk University, dated 25/06/2025 and numbered 2025-09.)

Giriş

Diyanet işleri Başkanlığı bünyesinde çeşitli ünvanlarda çalışan din görevlileri halka dinî konuları anlatmak, onların sorduğu sorulara cevap vermek ve ibadetler konusunda halka yardımcı olarak yol göstermek gibi sorumluluklara sahiptir. İslam dininde hak ve sorumluluklar açısından farklı yetkilere sahip, dinî temsil makamında bir din görevlisi sınıfı olmasa da söz konusu görev ve sorumluluklar din görevlilerinin halkın gözünde dinin temsilcisi olarak algılanmasını beraberinde getirmektedir. Bu durum din görevlilerinin dinî açıdan yetkin olmalarını, halka doğru bir dinî tebliğ ve iyi bir dinî örneklik sergilemelerini gerekli kılmaktadır. Bu açıdan din görevlilerinin din ve dindarlık anlayışı, Tanrı tasavvurları ve dinî tebliğ ve temsile yaklaşımları önem arz etmektedir.

Bu çalışma, dinî temsiliyetin önemli taşıyıcılarından olan din görevlilerinin din, Tanrı ve dinî temsil algılarının incelenmesini konu edinmektedir. Çalışmanın temel problemi halkın gözünde dinî temsil makamında olan din görevlilerinin din ve dindarlık anlayışlarının, Tanrı tasavvurlarının ve dinî temsile yaklaşımlarının nasıl olduğunu araştırmaktır. Bu problemten hareketle araştırmanın amacı, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde aktif olarak görev yapmakta olan din görevlilerinin din ve dindarlık anlayışlarını, Tanrı tasavvurlarını ve dinî temsiliyete yaklaşımlarını analiz etmek şeklinde ifade edilebilir. Çalışmada din görevlilerinin kendilerini dinî açıdan nasıl tanımladıkları, ne kadar yetkin gördükleri, nasıl bir dinî yönelime sahip oldukları, dinî etkinliklere katılım durumları, bu etkinlikler sırasında yaşadıkları duygu durumu, dinî hükümleri sorgulama/içselleştirme düzeyleri, yaratıcıyı niteleme biçimleri, yaratıcı ile birey ve âlem arasındaki ilişkiye dair düşünceleri, sorulan sorular kapsamında kendilerine ne ölçüde yetkin hissettikleri ve kendi tanımlarından hareketle kendilerini ideal din görevlisi açısından hangi seviyede gördükleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Halk nazarında dinin sahadaki yaşayıcıları konumunda görülen din görevlilerinin sahip olduğu din, dindarlık, Tanrı tasavvuru ve dinî temsile dair görüş ve yaklaşımlarını ortaya koymanın hem akademik alana hem de sahaya özgün bir katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu çalışma, din görevlilerinin muhtemel eksikliklerinin erken fark edilmesi ve giderilmesine zemin hazırlayarak dinin bütüncül algısını koruma hedefi doğrultusunda önem arz etmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Din ve Dindarlık

Dinin çok yönlü karmaşık yapısı, onun kapsayıcı bir biçimde tanımlanmasını güçleştirmektedir. Bugüne kadar yapılan farklı din tanımları arasında ortak bir uzlaşa sağlanamamıştır. Yaparel'e göre, herkesin uzlaştığı bir din tarifi yapılamamasının sebepleri; a) dinin mahiyeti, b) tarif edenin kendi kişiliği (duyuşları, dünya görüşü, meşgul olduğu saha) ve c) tarifi yapıldığı dönemin umumi havası veya o anda hâkim olan temayüllerdir.¹ Ayrıca yapılan tanımlar, çoğu zaman dinin yalnızca tek bir yönünü esas aldığından, dinin bütüncül doğasını yansıtmakta yetersiz kalmaktadır. Tanımlarda bir uzlaşma olmasa da birçok araştırmacı dini tanımlama yoluna gitmiştir. Yapılan bu tanımlarda bazen dinin içgüdüsel tabii yönüne dikkat çekilirken,² bazı tanımlarda Tanrı fikrine yer verilmeksizin din, "bir grup tarafından paylaşılan ve o grubun kendilerini adayabilecekleri bir

¹ Recep Yaparel, "Dinin Tarifi Mümkün mü?", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1987), 405.

² Carl Gustav Jung, *Psikoloji ve Din*, çev. Remziye Karabey (İstanbul: Okyanus Yayınları, 1998), 106.; Abraham Maslow, *Dinler, Değerler ve Doruk Deneyimler*, çev. H. Koray Sönmez (İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 1996), 36-50.

hedef ve onlara ortak bir davranış biçimi sunan düşünce sistemi” olarak tanımlanmış;³ bazılarında ise, “insan yaşamının nihai problemlerini çözmek için var olan bir inanç ve pratikler sistemi” olarak açıklanmıştır.⁴ Dinî olguların merkezinde genellikle insanüstü veya tabiatüstü bir varlığa duyulan inancın yer alması onu diğer kültürel kurum ve yapılardan ayıran özgün nitelik olarak öne çıkar. Kültürel bağlamda değerlendirildiğinde din; sembolik bir sistem, sosyal bir kurum ve bireyin öznel dünyasında şekillenen bir yaşantı biçimi olarak değerlendirilmektedir.⁵ Dindarlık ise, belirli bir dinin inanç ve öğretilerinin birey ya da toplum tarafından belirli şartlar altında yaşanma biçimini ifade eder. Kişinin dine olan bağlılık düzeyi, inançlarını ne ölçüde içselleştirip günlük hayatına yansıttığıyla ilişkili olup bu yönüyle dindarlık, yaşanan ve pratiğe dökülen olarak değerlendirilir. Tek biçimli olmayan bu olgu, bireysel farklılıklar ve yaşam koşullarına bağlı olarak değişkenlik gösterir. Dinî bağlılık zamanla artabilir ya da azalabilir; dolayısıyla dindarlık hakkında kesin yargılarda bulunmak güçtür.⁶ Allport ve Ross, bireylerin dindarlıklarının değerlendirilmesinde davranışların görünen yönünden ziyade bireyin dinî inanç ve değerlerini yaşama biçimine odaklanmak gerektiğini savunurlar. Bu kapsamda bireylerin dinî yönelimlerini temelde içsel ve dışsal (iç güdümlü ve dış güdümlü) şeklinde ikiye ayırırlar. Bu ayrıma göre içsel dinî yönelime sahip bireylerde din, diğer şeylerden önceliklidir ve bu kişiler dinî inanç, uygulama ve değerlere sıkı sıkıya bağlıdır. Yaşamlarında dini merkeze alırlar ve yaşamın diğer unsurlarını buna göre şekillendirirler. Dışsal dinî yönelime sahip bireyler ise bunun aksine dini bir araç olarak görürler ve daha çok fayda sağlamasına göre dinî davranış sergilerler.⁷

Dindar bir bireyin veya topluluğun dinî yaşantısını anlamak, yalnızca inanç sistemine ya da ibadet etme sıklığına odaklanmakla sınırlı kalması hâlinde eksik bir değerlendirme ortaya çıkaracaktır. Bu doğrultuda din psikolojisi araştırmaları, bireyin dinî yaşantısını çok boyutlu bir perspektifle ele alma gerekliliğini ön plana çıkarmakta; Glock ve Stark tarafından geliştirilen ve literatürde yaygın kabul gören sınıflandırmaya göre, dindarlık beş temel boyutuyla ele alınmaktadır. Bu boyutlar; ideolojik, ibadet, tecrübe, zihni ve etki boyutu olarak sıralanmaktadır.⁸

Dindarlık, bireyin iç dünyasında filizlenen ve toplumsal etkileşimle gelişen bir süreçtir. Din, yalnızca inanç ve ibadet sisteminden ibaret olmayıp aynı zamanda bir sosyal alışkanlık ve birlikte yaşama kültürüdür. Bu kültürün sürdürülebilirliği, dinî tebliğ ve temsil konumunda bulunan kişilerin dindarlık algılarıyla doğrudan ilişkilidir. Dinî bilgiyi topluma aktaran ilim adamları ve gönüllüler, bireylerin birlikte yaşama becerilerini kazanmasında ve uygulamasında kritik bir rol üstlenmektedir. Bu rol; dindarlığın içselleştirilmesi, toplumsal vicdanda karşılık bulması ve günlük yaşama yansması açısından önem arz etmektedir.⁹

1.2. Tanrı Tasavvuru

İnsan zihni, bir şeyi doğrudan algıladıktan sonra o deneyim sona erse bile geride onun bir yansımaları taşımaya devam eder. Bu zihinsel izler, geçmişte deneyimlenen bir varlığın ya da

³ Erich Fromm, *Psychoanalysis and Religion* (New Haven: Yale University Press, 1978), 21.

⁴ Ejder Okumuş, *Meşrutiyet Ekseninde Din ve Devlet* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2023), 60.

⁵ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 69-71.

⁶ Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, 44.

⁷ Gordon W. Allport-J. Michell Ross, “Personal religious orientation and prejudice”, *Journal of Personality and Social Psychology* 5/4 (1967), 432-443.

⁸ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 74.

⁹ Şemsetdin Kiriş-Serkan Dilek, “Dini Tebliğ ve Temsil Edenlerin Dindarlık Algısı”, *Turkish Studies-Comparative Religious Studies* 19/4 (2024), 552.

durumun yeniden düşünülmesini ve tasavvur edilmesini mümkün kılar. Zihinde oluşan imgeler, bunun birer ürünüdür. Sözlükte “göz önüne getirme, hayal etme, zihinde canlandırma, tasarım”¹⁰ olarak tanımlanan tasavvur, daha önce fark edilen ya da algılanan unsurların zihinde tekrar anlam kazanması sürecidir. Bununla birlikte insan, doğrudan tecrübe etmediği bir varlığı da hakkında sahip olduğu bilgiler aracılığıyla zihinsel bir biçime sokabilir. Bu da gösterir ki tasavvur, yalnızca geçmiş deneyimlerin değil, dolaylı bilginin de zihinsel bir yansıması olarak gerçekleşmektedir.¹¹ Nelson’a göre, temel bir Tanrı imgesi bebekler tarafından üçüncü yıllarının sonunda yaratılır. Bu ilkel Tanrı imgesi, kendi benlik oluşumlarının psikolojik ihtiyaçlarını tatmin etmek için oluşur ve bu imge kendilerinin bakıcılarıyla yaşadıkları tecrübeyi yansıtır.¹²

Tanrı’yı zihinde tasavvur etmek, bilişsel ve duygusal birçok yönü bulunan, ayrıca bireysel ve sosyal faktörlerin müdahil olduğu geniş bir alanı kapsamaktadır.¹³ Bireyin Tanrı’ya ilişkin bilinçli olarak ya da bilinçdışı edindiği bilgi, düşünce, duygu ve yaşantıların içsel bir süzgeçten geçirilerek yeniden anlamlandırılmasıdır. Tanrı tasavvurunda ön plana çıkan unsur, Tanrı’nın nesnel bilgisi ya da ontolojik mahiyetinden ziyade, kişinin yaşamında Tanrı’ya dair deneyimlerinin öznel ve dinamik sürecidir.¹⁴ Bu yönüyle Tanrı tasavvurunun öncelikle duygusal temelli olduğu söylenebilir. İster inansın ister inanmasın her bireyin zihninde, bir Tanrı imgesi ya da şeması vardır. Bireyin zihninde bir Tanrı algısı oluşurken, kuşkusuz onun çevresi, sahip olduğu inancı, kişiliği ve bireye aktarılan bilgiler o bireyin Tanrı’ya yönelik algısının olumlu veya olumsuz yönde gelişmesini etkileyebilmektedir.¹⁵ Tanrı tasavvuru, bireyin Tanrı olduğuna inandığı varlığa dair yaşadığı içsel deneyimlerin bir yansıması olarak öznel bir karakter taşır ve kişisel tecrübelerin yanı sıra içinde bulunulan kültürel ve toplumsal bağlamdan da etkilenerek biçim kazanır. Bu doğrultuda, bireyin dinî yönelimlerinin ve inanç dünyasının şekillenmesinde Tanrı tasavvurunun belirleyici bir rol üstlendiği görülmektedir.¹⁶ Aynı zamanda Tanrı ile kurulan en temel ilişkinin yansıması olarak Tanrı tasavvuru din psikolojisinin en temel inceleme alanlarından birini oluşturmaktadır.¹⁷ Bu çerçevede Tanrı tasavvuru, Tanrı hakkında bireyin iç dünyasında oluşan duygu, düşünce ve imgelerin dinamik örüntüsü olarak ifade edilebilir.¹⁸

1.3. Temsiliyet

Temsiliyet kelimesi kök itibarıyla “temsil” kelimesinden gelmekte olup temsil; birinin, bir şeyin yahut bir grubun adına davranışta bulunmayı, bir başkası yerine konuşma ve vekâlette bulunmayı ifade eden bir kavramdır.¹⁹ Bu kavrama din perspektifinden yaklaşıldığında, dinî gruplar ve genel olarak İslam dini adına davranışta bulunan kesimi din görevlilerinin oluşturduğu görülmektedir.

Dinlere bakıldığında, öz itibarıyla dinî yapıların mutlak hakikat olan Tanrı’yı temsil ettikleri

¹⁰ Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 2275.

¹¹ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013), 97.

¹² C. Ellis Nelson, “Tanrı Temsilinin Oluşumu”, çev. Abdulvahid Sezen, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/2 (2009), 228.

¹³ Hızır Hacikeleşoğlu-Faruk Karaca, “Ebeveyn Tutumlarının Tanrı Tasavvuru ile İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53 (2021), 195.

¹⁴ Gülüşan Göcen, *Kavram Atlası Din Psikolojisi 1* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2020), 204.

¹⁵ Ali Rıza Aydın, “Tanrı Algısına Jungçu Bir Bakış”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2010), 54.

¹⁶ Vehbi Ünal - Murat Yıldız, “Tanrı Tasavvuru ile Engelliliğe Yönelik Tutumlar Arasındaki İlişki”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/4 (2017), 9; Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2016), 115.

¹⁷ Akif Hayta, *Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017), 13.

¹⁸ Hacikeleşoğlu-Karaca, “Ebeveyn Tutumlarının Tanrı Tasavvuru ile İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, 201.

¹⁹ İlhami Güler, “İslam’da ‘Temsil’ ve Türkiye’de ‘Dini Otorite’ Sorunu”, *İlhamiyyat* (26 Aralık 2018).

görülmektedir. Bu bağlamda; peygamberlerin bile dinin mutlak temsilcisi olmadığı, dolayısıyla fani bir insanın bu temsiliyeti üstlenmesinin mümkün olmayacağı düşünülmektedir. Bu durumda söz konusu olabilecek en ileri düzeydeki konum, “örnek” ya da “rol model” olmaktan ibaret görülmektedir.²⁰ Dinî temsilin, Yahudilikte ve Hristiyanlıkta kurumsal anlamda meşruiyet kazandığı anlaşılmaktadır. Yahudilikte dini temsil eden bir ulema grubu vardır. Yahudilere göre bu grup, Yahudiliğin kutsal kitabı Tevrat’ı, yani Tanrı’nın vahyini doğru anlama ve oradaki muradını doğru yorumlama yetkisine sahiptir. Hristiyanlıkta ise, kurum olarak kilise ve onun yetkisini temsil eden papaz veya papalar bulunmaktadır. Bunlar, Hz. İsa’yı, onun yoluyla da Allah’ı temsil ediyorlardı. Genelde Hristiyanlıkta hiyerarşik olarak Hz. İsa Allah’ın, kilise İsa’nın, papalar da kilisenin temsilcisi durumundadır. Dolayısıyla Papa bir anlamda Allah’ın temsilcisidir. Bu iki dinde, Tanrı’nın insanların inanç, ibadet ve fiilleri hakkındaki iradesi ve tasarrufunun, bu kutsallaştırılan kişiler veya kurumlar aracılığıyla temsil edildiğine inanılır.²¹

İslam hukuku açısından temsil, bir şahsın bir hukuki muameleyi başka bir şahsın nam ve hesabına yapması ve muamelenin hukuki sonuçlarının temsil ettiği şahıs üzerinde doğması anlamına gelir.²² Bu açıdan bakıldığında din görevlilerine, dinin mutlak temsilcileri gibi topyekûn bir sorumluluk yüklemek gerek İslam inancının ilkeleri gerekse insan doğasının sınırlarını dikkate alan psikolojik yaklaşımlar açısından hatalı bir tutum olarak değerlendirilmektedir. Nitekim, hangi dinden olursa olsun, böyle bir yetkinin Allah tarafından insanlara verilmediği inancı bir yana; bu tür bir temsil iddiası, dini istismar etme ihtimalini doğurmakta ve müminlerin irade ve vicdanlarını yanıltarak onları düşünsel anlamda etkisiz hâle getirme riski taşımaktadır.²³ İslam’da -birçok dinde bulunan- inananlar arasında dinî yükümlülükler açısından bir ayrım yoktur. Başka bir ifadeyle İslam’da ruhbanlık/din adamları sınıfı bulunmamaktadır. Ancak dinî eğitim alanlar, dinî kurumlarda çalışanlar, kılık kıyafetleriyle dinî bir görüntü sergileyenler (başörtüsü, sarık, sakal, cüppe vb.) ve herhangi bir kitle iletişim aracıyla insanlara dinî konularda yol gösteren kişiler halkın gözünde dinî temsil konumunda görülmektedir. Bunlar arasında özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı çalışanları halka dinî konuları öğretmek ve dinî uygulamaları yapmalarına yardımcı olmak gibi sorumlulukları olduğu için örnek ya da rol model konumunda bulundukları söylenebilir.

2. Yöntem

2.1. Katılımcılar ve Nitelikleri

Araştırmaya katılacak bireylerin kimlerden oluştuğu ve bu kişilerin ne şekilde seçildiği, araştırmanın güvenilirliği ve elde edilecek verilerin derinliği açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, çalışmanın amacına uygun, anlamlı ve zengin veriler elde edebilmek adına amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme stratejisi benimsenmiştir. Ölçüt örnekleme, belirli bir niteliği taşıyan, yani önceden tanımlanmış bir veya birden fazla ölçütü karşılayan bireylerin örnekleme dâhil edilmesini esas almaktadır.²⁴ Yürütülen araştırma, gelişimsel bir dönemi temel almadığından yaşa ilişkin herhangi bir ölçüt belirlenmemiştir. Bunun yerine, örneklem belirleme sürecinde tek ölçüt olarak Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde “din görevlisi” ünvanıyla aktif

²⁰ Güler, “İslam’da ‘Temsil’ ve Türkiye’de ‘Dini Otorite’ Sorunu”.

²¹ Sönmez Kutlu, “Karizmatik Otorite ve Temsil Sorunu Mehdilik”, *Dini Temsil Sorunu Sempozyumu (28-29 Nisan 2017) Tebliğler*, ed. Kırkılıç Ahmet-Şahin Hanifi (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınevi, 2018), 107.

²² Murtaza Köse, “İslam Hukukunda Temsil Kavramı ve Vekalet-Temsil İlişkisi”, *EKEV Akademi Dergisi* 12/34 (2008), 224.

²³ Güler, “İslam’da ‘Temsil’ ve Türkiye’de ‘Dini Otorite’ Sorunu”.

²⁴ Şener Büyükoztürk vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi, 2021), 94-95.

olarak görev yapmak esas alınmıştır. Katılımcıların demografik bilgilerini içeren tablo aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcı	Yaş	Cinsiyet	Birim	Kıdem	Eğitim
K1	44	Erkek	Daire Başkanı	23	Lisans
K2	51	Erkek	Müftü	28	Doktora
K3	44	Kadın	Müftü Yardımcısı	21	Doktora
K4	65	Erkek	Müftü Yardımcısı	30	Lisans
K5	55	Erkek	Şube Müdürü	38	Yüksek Lisans
K6	49	Erkek	Şube Müdürü	28	Lisans
K7	36	Kadın	Murakıp	13	Lisans
K8	46	Erkek	Murakıp	20	Lisans
K9	47	Erkek	Vaiz	20	Yüksek Lisans
K10	47	Kadın	Din Hizmetleri Uzmanı	18	Doktora
K11	34	Erkek	Din Hizmetleri Uzmanı	12	Lisans
K12	47	Erkek	İmam Hatip	28	Ön Lisans
K13	47	Kadın	Kur'an Kursu Öğreticisi	12	Ortaöğretim
K14	53	Erkek	Müezzin Kayyım	34	Ön Lisans
K15	60	Erkek	Müftülük Şefi	35	Lisans
K16	48	Erkek	Akademi Müdürü	24	Yüksek Lisans
K17	40	Kadın	Uzman Vaize	18	Yüksek Lisans
K18	43	Kadın	Vaize	20	Yüksek Lisans

Diyanet İşleri Başkanlığında çok çeşitli ünvanlarda çalışan personel bulunmaktadır. Bu çalışma nitel bir araştırma olması ve mülakat yöntemiyle gerçekleştirilmesi sebebiyle Başkanlığın bütün personelinin görüşlerini yansıtacak sayıda kişiye ulaşma gibi bir amaç güdülmemiştir. Bununla birlikte söz konusu farklı ünvanlarda çalışan personelden her birine örnek oluşturacak şekilde farklı ünvanlardaki bir ya da iki kişiyle görüşülmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, Konya, Ankara, Karaman illerinden seçilen ve teşkilatın on üç farklı pozisyonunda görev yapmakta olan toplam on sekiz katılımcıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir (*Tablo 1*). Araştırmadan elde edilecek verilerin çeşitliliğini ve derinliğini artırmak amacıyla, katılımcıların çeşitli açılardan mümkün olduğunca farklı özellikler taşımasına özen gösterilmiştir. *Tablo 1* incelendiğinde, katılımcıların sadece bir kişinin ortaöğretim düzeyinde eğitimi olduğu; ikisinin ön lisans, yedisinin lisans mezunu olduğu, bunun yanında beş kişinin yüksek lisans, üç kişinin ise doktora yaptığı görülmektedir. Bu dağılımdan hareketle, katılımcıların eğitim seviyelerinin Başkanlık personelinin eğitim çeşitliliğine örnek oluşturduğu söylenebilir. Diyanet personelinin din hizmetleri sınıfında daha çok erkek çalışanın olması beklenen bir durumdur. Çünkü imam-hatiplik müezzin-kayyımlık gibi ünvanlarda sadece erkekler çalışırken kadınların çalışabildiği ünvanlarda da erkek personel bulunmaktadır. Bu duruma örnek oluşturur şekilde çalışmaya bir Kur'an kursu öğreticisi olmak üzere dört kadın katılımcı dâhil olmuştur. Yaş dağılımına bakıldığında katılımcıların ikisinin kırk yaş altında, ikisinin altmış ve üzeri yaşta olduğu, kalan on beş kişinin ise kırk ile altmış yaş arasında dağıldığı görülmektedir. Buna göre katılımcıların genel olarak belirli bir süre Başkanlık bünyesinde çalışan tecrübeli personel olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim *Tablo 1*'de en düşüğü on iki, en yükseği otuz sekiz olmak üzere katılımcıların kıdemlerinin yüksek olduğu görülmektedir. Başkanlık'ta personelin büyük kısmının imam-hatip, müezzin-kayyım ve Kur'an kursu öğreticisi

gibi ünvanlarda göreve başlayıp zamanla murakıp, vaiz, müftü yardımcısı ve müftü gibi ünvanlara yükseldiği düşünüldüğünde; farklı ünvanlara sahip kişilere ulaşmak istendiğinde, yaş ortalamasının yükselmesi beklenen bir durumdur.

2.2. Veri Toplama Aracı

Nitel paradigma, veri toplama yöntemlerinden görüşme, gözlem gibilerini kullanarak olayların veya olguların geniş bir çerçevede anlaşılmasına olanak sağlayan araştırma türü olarak ifade edilebilir.²⁵ Nitel araştırmalarda en yaygın kullanılan desenler kültür analizi, fenomenoloji, kuram oluşturma, durum çalışması ve eylem araştırmasıdır.²⁶ Bu çalışmada nitel paradigma içerisinde yer alan fenomenolojik çözümleme modeli kullanılmıştır. Bu model farkında olduğumuz ancak derinlemesine bir anlayışa sahip olmadığımız olgular üzerine odaklanmaktadır. Bu nedenle, modele özü görüntüleme yöntemi de denilir. Öze ulaşma çabası yaşantı ve deneyimlerin gerçek anlamının ne olduğuna odaklanır.²⁷ Dolayısıyla öze ulaşmak için olgunun bireyde oluşturduğu algı, duygu ve düşünce incelenir. Bu yöntemde bireyin söz konusu olguyu nasıl yorumladığı başka bir ifadeyle olgunun birey için ne anlama geldiği önemlidir.

Mülakat olarak da bilinen görüşme tekniği; bireylerin düşünce dünyalarını, yaşantılarını ve duygusal süreçlerini derinlemesine anlama noktasında güçlü bir araç olduğundan, nitel araştırmalarda en yaygın kullanılan veri toplama yöntemlerinden birini oluşturur. Bu yöntemin temel özelliği, sözlü etkileşime dayalı bir iletişim biçimi olmasıdır. Görüşme soruları hazırlanırken, yanıtların önceden öngörülebilir olmasından ya da kısa ve yüzeysel cevaplara yol açabilecek soru türlerinden kaçınılması gerekmektedir.²⁸ Bu doğrultuda görüşmeler yapılandırılmış ve açık uçlu on beş sorudan oluşan bir form aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Görüşme formunda yer alan sorular aşağıda sıralanmıştır.

Tablo 2: Görüşme Soruları

Numara	Sorular
1	Dinin hayatınızdaki yer ve önemi nedir?
2	Kendinizi dinî bakımdan nasıl tanımlar ve dindarlığınıza 1 ve 10 arasından kaç puan verirsiniz?
3	Dinin emir ve tavsiyelerini ne sıklıkla yerine getirirsiniz?
4	Dinî kurumlarda bulunur ve dinî etkinliklere katılır mısınız?
5	İbadet ettiğinizde veya Allah'ın adı anıldığında ne gibi duygular yaşarsınız?
6	Günlük yaşantınızda Allah'ın size yakın olduğunu ve dualarınıza icabet ettiğini ne sıklıkla düşünmektesiniz?
7	Dinin kadın ve erkek hakkındaki hükümlerine bakışınız nedir, bu hususlarda kalbiniz tam anlamıyla mutmain midir?
8	Tanrı kelimesine kelime bağlamında bir antipatiniz bulunur mu, görüşmeye Tanrı ifadesiyle devam etmeme itiraz eder misiniz?
9	Tanrı'yı size en kapsamlı biçimde çağrıştıran ismi nedir, en çok hangi yönü sizi etkiler?
10	Tanrı'nın size karşı nasıl bir tutum içinde olduğunu/olacağını düşünmektesiniz?
11	Tanrı'nın insan ve âlemle nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu düşünmektesiniz?
12	Toplum tarafından size dinî bir soru yöneltildiğinde bu durum sizde nasıl bir duyguyu beraberinde getirir?
13	Tebliğe yüklediğiniz anlam nedir ve tebliğin ne şekilde yaşatılabileceğini düşünüyorsunuz?

²⁵ Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016), 41.

²⁶ John W. Creswell, *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*, çev. Selçuk Beşir Demir (Ankara: Eğiten Kitap, 2013).

²⁷ Ali Şimşek, "Araştırma Modelleri", *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, ed. Ali Şimşek (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2012), 97.

²⁸ Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016), 119-120.

14	Üzerinize düşeni yaptığınızda bunun Tanrı için yeterli olacağını düşünür müsünüz yoksa yetersizlik düşünceniz mi baskındır?
15	İdeal din görevlisi nasıl olmalıdır, siz kendinizi bu hususta nasıl değerlendirmekte ve 1-10 arasında nasıl bir puanlama yapmaktasınız?

Mülakat içerisindeki ilk yedi soru, katılımcıların dine bakışını ve dindarlık düzeyini belirlemeye yönelik olarak yapılandırılmış; sekizinci sorudan on birinci soruya kadar olan bölümde ise katılımcıların Tanrı tasavvurlarının anlaşılması hedeflenmiştir. On iki, on üç, on dört ve on beşinci sorularla ise katılımcıların dinî yeterlilik ve temsiliyet anlayışlarına doğrudan ulaşılması amaçlanmıştır. Mülakat sorularının oluşturulmasında, mevcut nitel araştırmalarda kullanılan sorulardan yararlanılmış; ayrıca bazı nicel çalışmalarda yer alan ölçek sorularından da sınırlı ölçüde istifade edilmiştir.²⁹ Çalışmanın bütününde “Tanrı” kavramı tercih edilmekle birlikte, özellikle sekizinci soruya ilişkin olarak katılımcılardan bir kısmının talebi üzerine bazı görüşmelerde yalnızca “Allah” ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca, kimi katılımcıların talebi üzerine bazı sorular, gerektiğinde örneklendirilerek ve izah edilerek daha ayrıntılı şekilde yöneltmiştir.

2.3. Verilerin Toplanması

Görüşmeler; çevrimiçi ve yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Toplamda on sekiz din görevlisiyle 2025 yılı temmuz ve ağustos aylarında yürütülen çalışmada, katılım tamamen gönüllülük esasına dayandırılmıştır. Görüşmeler öncesinde, araştırmanın kapsamı ve amacı hakkında katılımcılara ayrıntılı bilgi verilmiş; sürecin şeffaf ve güvenilir bir şekilde yürütülmesi adına gerekli tüm açıklamalar yapılmıştır. Katılımcıların kendilerini daha rahat ifade edebilmelerini sağlamak amacıyla görüşmelerin tercih edilen herhangi bir ortamda gerçekleştirilebileceği belirtilmiş ve ön sohbetin ardından görüşme sorularına geçilmiştir. Dinî hassasiyetlerin gözetildiği bu süreçte, katılımcılarla birebir mülakat gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sırasında, katılımcılara ses kaydı alınacağı bilgisi iletilmiş; bu kayıtların yalnızca araştırmacı tarafından analiz amaçlı kullanılacağı, hiçbir kişi veya kurumla paylaşılmayacağı belirtilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu kayıt durumuna onay verirken ses kaydına onay vermeyen bir katılımcıyla tümüyle not alma yöntemiyle görüşme gerçekleşmiştir. Mülakat sürecinde, katılımcıların herhangi bir yargılanma veya değerlendirilme kaygısı yaşamamaları adına, soruların doğru ya da yanlış cevaplarının olmadığı; çalışmanın yalnızca din görevlilerinin perspektiflerini anlamaya yönelik olduğu açıkça ifade edilmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler yeterli ve istenen yönde geldiğinden tüm katılımcı verileri analiz sürecine dâhil edilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Gerçekleştirilen görüşmeler kayıt altına alındıktan sonra araştırmacılar tarafından dinlenerek bilgisayar ortamına aktarılmış ve her bir personelle yapılan görüşmeye işlevsel olması amacıyla numara verilmiştir. Ulaşılan verilere içerik analizi uygulanmıştır. İçerik analizinin temel amacı, toplanan verileri açıklığa kavuşturabilecek kavramlar ve ilişkiler aracılığıyla anlamlandırmak olup bu süreç, derinlemesine bir inceleme gerektirir. Temelde, içerik analizinde yapılan işlem, benzer verilerin belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde gruplandırılması ve bunların, okuyucunun

²⁹ Özlem Güler, “Tanrı Algısı Ölçeği (TA): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/1 (2007), 123-133.; Hacer Harlak-Mehmet Eskin, “Dini Yönelim ve Dindarlık Ölçeklerinin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi”, *Yeni Symposium* 56/2 (2018), 24-32.; Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Tanrıyı Tasavvur Etmek* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011).

anlayabileceği şekilde düzenlenip yorumlanmasıdır.³⁰ Bu doğrultuda din psikolojisi alanının kavramsal çerçevesi merkeze alınarak bazı temalar oluşturulmuş ve bu temalar çerçevesinde katılımcıların verdiği cevaplar gruplandırılmıştır. Bu kapsamda katılımcıların din ve dindarlık anlayışı çerçevesinde, kendilerini dinî açıdan nasıl değerlendirdikleri, dinî yönelim biçimleri ve dinin çok boyutlu bir fenomen olan doğasını yansıtır şekilde oluşturulan temalar tablolar hâlinde sunulmuş ve alt gruplara ayrılarak yorumlanmıştır. Tanrı tasavvuru çerçevesinde katılımcıların yaratıcıya Tanrı denilmesine nasıl baktıkları, O'nu daha çok hangi isimlerle niteledikleri ayrıca yaratıcı ile birey ve âlem ilişkisi hakkındaki değerlendirmeleri analiz edilerek yorumlanmıştır. Bulguların son aşamasında ise dinî temsil kapsamında katılımcıların tebliğe yaklaşımları, sorulan sorular karşısında kendilerini ne kadar yeterli hissettikleri ve ideal din görevlisini tanımlayarak kendilerini bu açıdan hangi seviyede gördükleri incelenmiş ve onların verdikleri cevaplar belirli alt gruplara ayrılarak yorumlanmıştır.

3. Bulgular

3.1. Katılımcıların Din ve Dindarlık Anlayışı

Dinle olan ilişkinin genel anlamda değerlendirilmesinin amaçlandığı ilk kısımda katılımcılara “Dinin hayatınızdaki yer ve önemi nedir?” sorusu yöneltilmiştir. Oransal olarak bakıldığında katılımcıların yarısından fazlasının (on iki kişi, %66,7) dinin yalnızca bir yön değil hayatın tümünü kapsayan bir öge olduğu yaklaşımında bulunduğu tespit edilmiştir. Din bu bağlamda bireylerin yaşamlarını şekillendiren, her adımda kişiye rehberlik eden temel bir unsur olarak tanımlanmıştır. Bu kategoriyi K4’ün “Din hayatımda her şeydir. Din olmadan insan adım atamaz. Hayatımızda attığımız her adımda dinden faydalanırız. Din olmadan hareket etmenin mümkün olduğunu düşünmüyorum. Din hayatımızın her noktasında bulunur.” ifadesi oldukça kapsamlı bir biçimde özetlemektedir.

Katılımcıların bir kısmının (iki kişi, %11,1) ifadesine göre din, varoluşsal bir ihtiyaç olarak tanımlanmış; bazı cevapların analizinde dinin doğuştan sahip olunan bir ihtiyaç olarak değerlendirildiği ve bu manada varlığının mecbur kılındığı kanısına ulaşılmıştır. Diğer iki (%11,1) katılımcının değerlendirmesine göre din, insanın sorumluluk ve hata yapma kaygısı ile ilişkisi bağlamında tanımlanmış, birey üzerine sorumluluk yükleyen ve yanlış uygulamalar hâlinde ciddi sonuçlara yol açabilecek temel bir yapı olarak düşünülmüştür. Bu bağlamda K8’in temsiliyet temelli “Bizim hayatımız hem bir Müslüman olarak hem de bir din görevlisi olarak dinin tamamen içerisinde bulunmaktadır. Ben hayatımı daima dinî öğretiler doğrultusunda yaşamak mecburiyetindeyim. Benim yapacağım bir hata dinin tümüne mal olabilir.” ifadesi dikkat çekmektedir.

Oluşturulan son kategoride dinin, bir miras olarak ele alınması söz konusu olmuştur. Dinin bazı katılımcılar (iki kişi, %11,1) tarafından bir kültürel miras olarak kabul edilmesi dinin bir anlamda geleneğe indirgenmesi düşüncesini beraberinde getirmiştir. K2’nin ifadeleriyle bu durum şu şekilde ifade edilmiştir: “Biz Müslüman bir toplumda dünyaya gelmişiz. Anne babamız Müslüman ve bu durum, yani din esasında bize aktarılan bir mirastır. Bu bakımdan ben kendimi oldukça şanslı hissedirim.”

Katılımcıların kendi dindarlıklarını tanımlama ve puanlamalarının istendiği *Tablo 3*’te esasında

³⁰ Remzi Altunışık vd., *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı* (Sakarya: Sakarya Kitabevi, 2004), 234.; Yıldırım-Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 227.

dindarlığın hangi boyutlardan ibaret görüldüğünün tespit edilmesi ve kişilerin değerlendirmeleri bağlamında kendilerini hangi noktaya yerleştirdiklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca *Tablo 3*'ün ikinci kısmında katılımcıların dindarlık yönelimlerinin ortaya koyulması hedeflenmiştir.

Tablo 3: Katılımcıların Öznel Dindarlık Analizi ve Dinî Yönelimleri

	Kategori	Katılımcılar	Sayı	Oran
Öznel Dindarlık Analizi	Dindarlık puanlanabilir, orta-yüksek düzeydeyim.	K1, K3, K5, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18	12	%66,7
	Dindarlık puanlanabilir ama eksiklerim var.	K4, K6, K7, K8	4	%22,2
	Dindarlık puanlanamaz, bu Allah'ın takdiridir.	K2, K9	2	%11,1
Dinî Yönelim	İçsel dinî yönelim	K2, K3, K6, K7, K8, K9, K11, K15, K16	9	%50
	Temel ibadetlere odaklı istikrarlı dindarlık	K10, K12, K13, K14, K17	5	%27,8
	Dışsal dinî yönelim	K1, K5, K18	3	%16,7
	Değer merkezli dindarlık	K4	1	%5,6

Tablo 3 incelendiğinde, katılımcıların çoğunun (on iki kişi, %66,7) kendini dinî bakımdan yeterli düzeyde gördüğü tespit edilmiştir. Bu noktada, puanlandırmaların altı ila dokuz arasında dalgalanmakta olduğu görülmüştür. K11'in ifadesi bu kategorinin genel görünümünü şu ifadelerle özetler niteliktedir: "Esasında dinin boyutlarına göre farklı puanlandırmalar söz konusu olabilir. Her ne kadar toplumumuzda dindarlığı, ibadete indirgeme durumu söz konusu olsa da genel anlamda baktığımızda ben kendi dindarlığıma sekiz puan verebilirim."

Katılımcıların bir kısmının (dört kişi, %22,2) değerlendirmesinde, çeşitli noktalarda hissedilen eksiklik hâllerinin, puanlamaları orta düzeye çekme yönünde bir etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, ilk grupta bir kıyaslama yapıldığında, birinci grubun bazı noktalardaki eksikliklerini kabul etmekle beraber bu durumu dindarlık boyutuna ikinci grup düzeyinde yansıtmadığı tespit edilmiştir. Nitekim bu grupta yer alan K7'nin "Genel anlamda kendimi dindarlık hususunda yetersiz bulduğumu söyleyebilirim ve puan olarak da dindarlığıma en fazla 5 diyebilirim..." ifadesi bu grubun kendilerine eksik puan vermesinin sebebini ortaya koymaktadır.

Oluşturulan üçüncü bir kısımda (iki kişi, %11,1) dindarlığın ölçümünün kul tarafından yapılamayacağı ifade edilmiş ve puanlamaya gidilmemiştir. Esasında diğer iki grup içerisinde yer alan bazı katılımcıların da ölçüm noktasında tereddütleri bulunmuşsa da puanlama yaptıkları görülmüş, bu kategoride yer alan iki katılımcı doğrudan puanlama yapmama yönünde bir yaklaşım sergilemiştir. K2, dindarlığın; içerisinde bulunulan ortama göre farklılaşabileceğini, aynı kişinin aynı dindarlıkla girdiği ortama göre evliya seviyesinde de Müslümanlığı sorgular bir seviyede de olabileceğini savunarak puanlandırmanın doğru olmadığını ifade etmiş ve esas dindarlığın, çevrenin bireyde genel itibarda gördüğü ve Allah'ın takdiri olduğunu ifade etmiştir. K9 ise ölçümün, doğrudan kulluğa aykırı olduğu değerlendirilmesinde bulunmuştur.

Katılımcıların dinî yönelimlerinin değerlendirilmesinin hedeflendiği bu bölümde katılımcılara "Dinin emir ve tavsiyelerini ne sıklıkla yerine getirirsiniz?" sorusu yöneltilmiş ve çoğunluğun emir ve tavsiyeleri içselleştirme gayretiyle ele aldığı ve bu davranışlarını istikrarlı bir biçimde sürdürdüğü tespit edilmiştir. Bu grupta (dokuz kişi, %50) yer alan bireylerin yalnızca farz olanlara değil, diğer meselelere yaklaşım hususunda da hassas oldukları dikkat çekmiş; âdeta peygamber örnekliği üzerine inşa edilen bir dinî yaşantı sürdürme gayretinin olduğu gözlemlenmiştir. İçsel bir dinî yönelime sahip olduğu anlaşılan bu grubun görüşlerini K15'in "Oldukça sık bir şekilde

yerine getirmeye gayret ederim. Sünnet ve nafilelerin bile benim hayatımda önemli bir yeri vardır. Mesela kuşluk namazımı kılmadığım gün bir şeylerin yolunda gitmeyeceğini düşünürüm.” ifadeleri açıklar niteliktedir.

Bir diğer grup (beş kişi, %27,8), daha çok temel ibadetlere odaklı bir dindarlık sergilemekte olan katılımcılardan oluşmuştur. Bu katılımcıların, farzları yerine getirme noktasında hassasiyet göstermekle birlikte diğer uygulamalar hususunda aynı oranda istikrar sergilemedikleri tespit edilmiş; bu farklılığa rağmen grup içerisindeki katılımcıların dinî anlamda belli ölçüde istikrar sahibi olduğu görülmüştür. Bu kişilerin ifadelerinden içsel ya da dışsal bir yönelime sahip olup olmadıkları net olarak anlaşılamamaktadır. Çünkü bu grup farz olan ibadetlerini içsel bir motivasyonla yapıyor görünseler de daha fazla ibadet etmeye dair bir istek duymamaları ve ibadeti içsel motivasyondan ziyade bir sorumluluk duygusuyla yapmaları dışsal bir yönelime de sahip olduklarını düşündürmektedir.

Oluşturulan diğer bir kategori K1, K5 ve K18’in ifadeleri bağlamında, bilgi sahibi olunmasına ve dinî konuların dillendirilebilmesine rağmen uygulama konusunda zaman zaman eksikliklerin bulunduğu ifade edilmesiyle oluşturulmuştur. K18’in “Maalesef istemesem de anlattığım her şeye riayet edemiyorum. Özellikle bazı tavsiyeleri yerine getirme hususunda göreve giderken daha dikkatli oluyorum çünkü temsiliyetim var...” ifadeleri temsiliyet durumuna dikkat çekildiğini ve bu grubun dışsal bir dinî yönelime sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim bu grupta yer alan K1’in bireysel bilinç ve toplumsal baskı arasında kalarak dönem dönem toplumsal baskıların ve beklentilerin emirleri öncelediğini ifade eden yaklaşımı da dışsal dindarlık ve bireysel bilinç arasındaki tezatlığa işaret etmesi bakımından oldukça dikkat çekici görünmektedir: “Farzları sıklıkla yerine getirmeye çalışırım ancak her noktadaki tavsiyelere uyma konusunda aynı bilinçte olduğumu söyleyemem. Bu noktada maalesef çoğu zaman toplum dayatması Allah’ın emirlerini önceleyen bir hâl alabiliyor.”

K4’ün ifadesi bağlamında oluşturulan bir diğer kategoride emir ve yasakların yalnızca ibadetlerle sınırlandırılmadan değer merkezli bir şekilde tanımlandığı ve bu bağlamda temellendirmenin ahlaki değerler bağlamında gerçekleştirildiği görülmüştür:

Elimden geldiğince harama bulaşmam ve emredilenlere uymaya dikkat ederim. Fakat ben bu emir ifadesinden yalnızca İslam’ın 5 şartını anlamıyorum. Çok daha önemli değerlerimiz olduğunu düşünüyorum. Yalan söylememek, insanları aldatmamak, güvenlerini sarsmamak şeklinde sıralanabilecek durumlar vardır dikkat edilmesi gereken. Ben de bunlara mümkün mertebe riayet ederim.

Katılımcıların dinî yönelimlerini daha detaylı bir şekilde ortaya koymak amacıyla “Dinî kurumlarda bulunur ve dinî etkinliklere katılır mısınız?” ve “İbadet ettiğinizde veya Allah’ın adı anıldığında ne gibi duygular yaşarsınız?” soruları sorulmuş ve dinî etkinliklere katılma motivasyonlarından ve ibadet sırasında yaşadıkları duygulardan hareketle dinî yönelimlerinin değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Katılımcıların bu sorulara verdikleri cevaplardan hareketle oluşturulan gruplar *Tablo 4*’te ortaya koyulmuştur.

Tablo 4: Katılımcıların İbadet ve Dinî Etkinliklere Katılım Durumları ve Yaşadıkları Duygular

	Kategori	Katılımcılar	Sayı	Oran
Dinî Etkinliklere Katılım	Görev dışında da gönüllü ve düzenli katılım sağlayanlar	K3, K4, K5, K6, K9, K12, K15, K16	8	%44,4
	Görevi gereği katılım sağlayıp gönüllü olmayanlar	K2, K8, K14, K17, K18	5	%27,8
	Katılımı düşük olup gönüllü olarak bulunmayan veya uzak duranlar	K1, K7, K10, K11, K13	5	%27,8
İbadetler Sırasında Yaşanan Duygular	Yüksek duygusal bağ ve derin manevi hissiyat	K6, K7, K12, K13, K15, K16	6	%33,3
	Değişken duygular, dalgalanan maneviyat	K2, K3, K4, K5, K8, K9, K10, K11, K14, K17, K18	11	%61,1
	Manevi bir duygu hissetmeyenler	K1	1	%5,6

Dinî kurum ve etkinliklere katılım düzeyinin sorgulanmasıyla toplumsal düzeyde dindarlık ve aidiyet bilincinin tespitinin amaçlandığı bu bölümde gelen cevaplar doğrultusunda katılımcıların çoğunun (sekiz kişi, %44,4) görev hâlinde veya haricinde düzenli bir katılım sergiledikleri görülmüştür. Bu kapsamda cevaplandırma yapan katılımcıların yalnızca görev gereği olmayıp gönüllü olarak da dâhil oldukları sohbet ortamları, tarikat benzeri yapılara meyyal bir yönelimlerinin bulunması; dinî aidiyetin sağlam bir düzeyde temellendiği sonucunu beraberinde getirmiştir. K9'un "Elimden geldiğince her durumda dini kurumlarda ve dinî etkinliklerde bulunmaya gayret ederim. Tarikat bağlamında bir mensubiyetim bulunmasa da olumsuz bir bakış açımın olduğunu söyleyemem." ifadeleri kategoriye özetler niteliktedir.

Cevaplar doğrultusunda oluşturulan bir diğer kategori içerisinde, icra edilen görevin neticesi olarak çeşitli dinî faaliyetlerde bulunduklarını ifade eden katılımcılar dâhil edilmiştir. Bu kapsamda değerlendirilen katılımcıların (beş kişi, %27,8) kurumsal bağlamdaki dinî faaliyetlere karşı ılımlı bir yapıda olsalar da bunun dışında cemaatler, tarikatlar veya tasavvufi yapılara karşı mesafeli bir tutum içerisinde oldukları gözlemlenmiştir. Netice olarak bu grup içerisinde bulunan katılımcıların sahip oldukları aidiyet bilincinin gönüllülüğünden ziyade meslek merkezli olarak kurumsal temelde kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. "Görevim gereği daima dinî kurumlarda bulunurum. Tarikat türevi kurumlara ise düzenli olarak katılmayı doğru bulmam." (K14) ifadesi bu kategorinin görüşünü açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Son kategoride (beş kişi, %27,8) katılımcıların, dinî kurumlara katılımı son derece sınırlı tutmakta olduğu; çeşitli sebeplerle dinî amaçlı oluşum gösteren yapılardan uzak kalmayı tercih ettikleri tespit edilmiştir. Belirtilen tercih, mesleki yorgunluk, yoğun yaşantı, kişisel mesafe ve güvensizlik gibi sebeplerle açıklanmıştır. Bu minvalde yapılan değerlendirme doğrultusunda din görevlilerinde belli bir kesimin bireysel manada dindarlığını devam ettirmekle beraber görünür aidiyet bilincinde zayıflık bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. K7'nin "Yaptığım iş, dinî kurumlarda bulunmama ve dinî etkinliklere katılmama engel oluyor diyebilirim." ifadesiyle din görevliliği mesleğinin gönüllü katılım bağlamında bu faaliyetlere engel olduğunu göstermektedir. K10 ise dinî etkinlere görevi dışında çok fazla katılmadığını "Açıkçası çok sık bulunduğunu söyleyemem. Örneğin teravihe hiç gitmem. Dışarıdaysam ve denk gelmişse öyle bir durumda bulunurum..." ifadeleriyle ortaya koymaktadır.

Tablo 4'te, ayrıca ibadet hâlinde yahut Allah'ın adı anıldığında yaşanan duygu durumunun öğrenilmesiyle maneviyata yönelik duygusal bağ analizi hedeflenmektedir. Bu bölümde katılımcıların üçte birlik kesiminin (altı kişi, %33,3) derin ve tutarlı bir manevi hissiyat içerisinde bulunduğu tespit edilmiştir. Derin ruh hâlleri yaşadığını çeşitli ifadelerle değerlendiren bu grup

içerisindeki katılımcılar, duygusal bağın en güçlü temsilcisi olarak değerlendirilmiştir. Bu grupta yer alan katılımcıların yoğun bir içsel dinî yönelime sahip olduğu söylenebilir. Özellikle K6'nın vermiş olduğu cevap değerlendirildiğinde var olan duygunun yoğunluğu dikkat çekicidir: "Esasında bu gibi konular ulu orta konuşulacak konular olmayıp insanın özeli'dir diye düşünüyorum. Ancak genel anlamda bu gibi durumlarda gözümün yaşardığını, kalbimin hüznlendiğini söyleyebilirim."

Katılımcıların yarısından fazlası (on bir kişi, %61,1) bu gibi durumlarda sabit bir ruh hâinden bahsetmemiş, içerisinde bulunulan duruma göre farklı duyguların baskın olabileceğini ifade etmiştir. İfadelerden hareketle bu grubun zaman zaman içsel zaman zaman ise dışsal bir dinî yönelim sergilediği söylenebilir. Bu durum katılımcıların bazı ibadetlerde ve ortamlarda içsel bir dinî yönelim sergilerken bazen de dışsal bir dinî yönelim sergileyebileceğini örneklendirmektedir. Değişken ruh hâllerinden bahsetseler de söz konusu grubun maneviyatla bağını koruduğu sonucuna ulaşılmıştır. K3'ün ifadesi, kategoriye özetler mahiyettedir: "Bu noktada sabit bir hâlden bahsedemeyiz, farklı zamanlarda farklı duygu durumları söz konusu olabilir. Ancak genel anlamda baktığımda, tüm evrenin bir ibadet hâlinde olduğunu düşünür ve kendimi de bu bütünün bir parçası gibi hissederim. Böyle bir bütünün parçası olmak da bende haz ve huzur duygusunu beraberinde getirir."

Oluşturulan son kategori içerisinde, bir katılımcının maneviyata karşı daima yakınlık içerisinde olmadığı görülmüş ve bu durum maneviyatla bağ hususunda duygusal bir kopuş ihtimalini beraberinde getirmiştir. Temellendirme biçimine de bakıldığında K1'in bu anlamdaki ifadesi oldukça dikkat çekici görünmektedir:

Hiçbir şey hissetmiyorum. Çok bilmek, insandaki saflığın yitimine yol açıyor. Bundan olsa gerek yaptığım ibadetlerde artık hiçbir haz aldığımı hissetmiyorum, çoğu zaman namazda hangi sureleri okuduğumun dahi farkında olamıyorum. Annem okula gitmiş değildir mesela fakat benden daha samimi bir ruh hâliyle ibadetlere yöneldiğini düşünürüm.

Katılımcıların dindarlık ve dinî yönelimleriyle ilgili soruların sonunda katılımcılara, Allah'a yakınlık hisleri, Allah'a dair güven duyguları sorulmuş ve ardından dinî hükümlere karşı zihinsel ve duygusal tatminlikleri kadın-erkek ilişkisi konusu üzerinden değerlendirilmiştir.

Tablo 5: Katılımcıların Maneviyata Yönelik Güven Biçimleri

	Kategori	Katılımcılar	Sayı	Oran
Allah'a yakınlık ve güven hissi	Yüksek ve sürekli güven hâli	K3, K6, K7, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17	11	%61,1
	İnanç temelli güven hâli	K4, K5	2	%11,1
	Koşullu güven hâli	K1, K2, K8, K9, K18	5	%27,8
Dinî hükümleri içsel kabul durumu	Tam mutmain, kesin inanç hâli	K2, K3, K4, K5, K6, K7, K9, K10, K11, K12, K14, K15, K16	13	%72,2
	Belirsiz, gerçekle çelişen	K1, K8	2	%11,1
	Şüphe ve düşünce hâli	K13	1	%5,6
	Dönemsel değerlendirme	K17, K18	2	%11,1

Katılımcıların Allah'a yakınlık ve dua/cevap ilişkisinde maneviyata dair güven düzeylerinin analizinin amaçlandığı bu bölümde ilk grubu oluşturan kesimin (on bir kişi, %61,1) yüksek bir oranla daimî bir güven anlayışı geliştirmiş olduğu tespit edilmiştir. Bu grup bünyesindeki katılımcılar, Allah'ın kendilerine daima yakın olduğunu düşünmekle kalmayıp, söz konusu yakınlığı günlük yaşamlarının çeşitli boyutlarında hissettiklerini ifade etmiş ve bu doğrultuda katılımcıların maneviyata karşı kuvvetli bir güven içerisinde bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu doğrultuda K14'ün ifadesi şu şekildedir: “Her hâlükârda bu yakınlığı düşünürüm. O’nu her an yanımda hissedirim ve yanımda olduğunu samimiyetle hissettiğimizde daima dualarıma icabet ettiğini bilirim. Benim her gönlümden geçen kabul olmuştur mesela.”

Bir diğer kategori içerisinde değerlendirilen katılımcı (iki kişi, %11,1) görüşlerine göre, Allah’ın yakınlığı ve dualara icabet hususu, daha çok imani bir gerçeklik olarak değerlendirilmiştir. Gruba göre bu durum, bir düşünce olmaktan öte Müslümanlığın temel inanç unsurlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Bu anlamda güven düzeyinin analizinde yalnızca tecrübi değil, teolojik anlamda bir içselleştirme hâlinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. K4’ün “Düşünür müsünüz sorusu biraz yabancı kalıyor sanki. Çünkü biz Allah’ın bize yakın olduğuna da dualarımıza her an icabet hâlinde olduğuna da inanmak zorundayız.” ifadesi bunu göstermektedir.

Oluşturulan üçüncü grupta (beş kişi, %27,8), katılımcıların bir kısmının güveninin daha koşullu ve reflektif bir yapıda olduğu gözlemlenmiştir. Kategori bünyesinde Allah’a duyulan güvenin zedelenmiş olduğu söylenmeyip bu doğrultuda akli bir sorgulamanın söz konusu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda K1’in ifadesi oldukça dikkat çekici bir görünüm sunmaktadır: “Allah’ı elbet yanı başımızda hissederiz fakat dua hususunda kendi dualarımdan ziyade temiz dudaklardan yapılan samimi dualara icabet edileceğini düşünmekteyim. Hatta bu husustaki inancım o denli yüksektir ki: ‘Ben annemin duasıyım.’ desem abartmış olmam.”

Dinî hükümler noktasında var olan inanç analizinin hedeflendiği bu bölümde günümüzde farklı mecralarda tartışma konusu edilmesi ve çeşitli gruplar tarafından dine ve Kur’an’a dair eleştirilerde sıklıkla merkeze koyulması sebebiyle Kur’an’daki kadın erkek ilişkisi örnek seçilmiştir. Katılımcıların bu konudaki kalbî mutmainliğinin sağlanıp sağlanmadığının tespit edilmesine çalışılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda katılımcıların büyük bir kesiminin (on üç kişi, %72,2) ilgili hükümlere dair herhangi bir şüphesinin bulunmadığı ve mutlak bir inançla kalplerinin mutmain olduğu görülmüştür. Bu sonuç, katılımcıların dinî hükümlere derin bir güven duyduğunu ve Allah’a tam bir teslimiyet gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Oluşturulan bir diğer kategoride (iki kişi, %11,1) ilgili hükümler doğrultusunda kabul olsa da toplum nezdinde söz konusu uygulamalarda bazı belirsizliklerin yaşandığı ifade edilmiştir. Bu doğrultuda gelen cevaplar inanç bağlamında bir tehlikeye işaret etmemekle beraber dinî hükümlerin pratikteki uygulanışına dair gerekli hassasiyetin gösterilmesi gerektiği, aksi hâlde ilgili hükümlerin doğrudan dine mal edileceği yaklaşımını destekler niteliktedir. Bu durumu K8’in “Allah’ın koymuş olduğu bir hükme karşı mutmain olmama gibi bir durum elbette söz konusu değildir. Fakat bu noktada ‘Dinden değil, kişilerin yaşayışından kaynaklı bir mutmain olmama hâlim vardır.’ diyebilirim.” ifadesi özetlemektedir.

Üçüncü kategori, bir katılımcının (K13, %5,6) şüphe ve düşünce hâli bağlamında oluşturulmuştur. Bu doğrultuda katılımcı, uygulamanın bazı hususlarda kafa karıştırıcı olabileceğini belirtmiş ve bir anlamda ikinci kategoride ifade edilen tehlike boyutu K13’ün “Bu hükümler noktasında rahatsızlığımın olduğunu söyleyebilirim. Kalbim tam anlamıyla mutmain değildir. Dindeki yeri elbette biliyoruz fakat uygulama noktasında var olan durumlar kafamı karıştırıyor, insanlar bu hükümleri aleyhe çok rahat kullanabiliyorlar diye düşünüyorum.” ifadelerinde somutluk kazanmıştır.

Analiz bağlamında ele alınan son kategori içerisinde katılımcılar (iki kişi, %11,1), bazı

ayetleri o günün şartlarıyla değerlendirmiş ve günümüzde bazı hükümlerin farklı biçimlerde yorumlanabileceğini ifade etmiştir. Bu bağlamda, K17'nin görüşleri şu şekilde örnek verilebilir:

Bazı durumlara karşı hiçbir şekilde mutmainliğimin olmadığı bir dönemdeydim. Ta ki bazı durumları örf ve medeniyetle açıklayana dek. İnsanlık ilerliyor ve bu da İslam hukukunu şekillendiriyor. Günümüzde hâlen Arap geleneğinden gelen fetvalar veriliyor. Fakat bugünkü dini yaşanmaz hâle getirmenin, İslam'ı 7. yüzyıla hapsetmekten kaynaklandığını diye düşünüyorum.

3.2. Katılımcıların Tanrı Tasavvuru Anlayışı

Tablo 6: Katılımcıların Yaratıcının Tanımlanmasına Yaklaşımları

	Kategori	Katılımcılar	Sayı	Oran
Tanrı Kelimesinin Kullanımına Yaklaşım	Tanrı kelimesinin kullanımını uygun bulanlar	K1, K2, K3, K6, K9, K17, K18	7	%38,9
	Allah ve Tanrı kelimelerinin anlam farkının gözetilmesini savunanlar	K4, K5, K10, K12, K14	5	%27,8
	Tanrı kelimesinin kullanılmasına mesafeli olanlar	K7, K8, K13, K15, K11, K16	6	%33,3
Yaratıcıyı Tanımlayan En Uygun İsim	Allah	K1, K4, K6, K9, K11, K13, K14	7	%38,9
	Rahman-Rahim	K2, K3, K7, K8, K12	5	%27,8
	Tüm yönleriyle	K15	1	%5,6
	Cemal	K10	1	%5,6
	Müntekim	K5	1	%5,6
	Kadir	K18	1	%5,6
	Rezzak	K16	1	%5,6
	Mevlâ	K17	1	%5,6

Bu bölümde katılımcıların Allah'a Tanrı ifadesinin kullanılmasına dair yaklaşımları ile Allah'ı en kapsamlı biçimde çağrıştıran ve Allah'ın katılımcıları en çok etkileyen yönü/ismi incelenmiştir. Tablo 6'ya göre ilk grup dâhilindeki katılımcıların (yedi kişi, %38,9) ifadeleri bağlamında dilsel sadakatin inanç düzeyinde bir anlam barındırmayacağı, ifade farklılıklarının Tanrı tasavvuru hususunda bir kırılmaya yol açmayacağı sonucuna varılmıştır. K9'un "Hiçbir antipatim ve hiçbir itirazım bulunmaz. Tanrı ilahın bizzat karşılığıdır. Bu noktada antipatisi bulunanın ilminde eksiklik olduğu düşüncesindeyim." ifadesi, kategoriye özetler mahiyettedir.

İkinci grubun, (beş kişi, %27,8) Tanrı kelimesini kullanmaya karşı inançsal manada problem görmemekle beraber çeşitli sebeplerden ötürü olumsuz bir yaklaşım sergiledikleri görülmüştür. Bu minvalde anlamsal düzeyde meşru görülen Tanrı kelimesi duygusal düzeyde yetersiz olarak değerlendirilmiştir. Bu grup içerisinde K5'in görüşü dikkat çekmektedir: "Tanrı kelimesi esasında ilah kelimesine karşılık gelebilmekteyse de Allah yerine Tanrı ifadesi kullanmak bana daima soğuk gelir."

Oluşturulan son grup bünyesindeki katılımcılar (altı kişi, %33,3) Tanrı kelimesini açıkça reddetmiş, kavramın çok anlamlı yapısının şirk çağrışımı yapması düşüncesiyle kelimeyi kullanmaktan kaçınmıştır. Bu grup, Tanrı kavramının kullanımı hem itikadi hem de duygusal bakımdan hatalı olarak değerlendirmektedir. Bu meyanda K16'nın ifadesi son derece dikkat çekicidir: "Tanrı kavramı bana çok seküler gelir. O, kendini Tanrı olarak isimlendirmemiş ki ben ona Tanrı diyeyim. Başka dinin yüklediği anlamı ben kendi yaratıcıma yüklemem; benim Tanrı'm yok, Allah'ım var."

Bu bölümde ikinci olarak katılımcılara "Tanrı'yı size en kapsamlı biçimde çağrıştıran ismi nedir

ve en çok hangi yönüyle sizi etkiler?” sorusu yöneltilerek yaratıcının kişiye olan yansıma boyutu değerlendirilmeye alınmıştır. Bu bağlamda katılımcıların çoğunun (yedi kişi, %38,9) cevabında yaratıcıyı biricik ve yegâne kabul etmelerinin etkili olduğu görülmüştür. Katılımcılar, diğer isimlerden farklı olarak Allah isminin mutlak biçimde onu ifade etmesi sebebiyle kendilerinde bir etki hâli uyandırdığını ifade etmiştir. K6’nın ifadesi bu bağlamda kategoriye özetler niteliktedir:

Elbette her isminin kendince bir değeri bulunmakta, fakat ben özel olduğundan, doğrudan yalnızca onu ifade edişinden, biricikliğinden dolayı bu soruya Allah olarak cevap verebilirim. Diğer isimleri nispeten kullarda da bulunabilmekte fakat Allah lafzı, etimolojik olarak baştan sona onu ifade etmektedir.

İkinci kategori, katılımcıların yaratıcıyı merhamet eksenli değerlendirdiklerini; bu anlamda yaratıcının en çok Rahman ve Rahim isimleriyle çağrışım yaptığını belirtmesi bağlamında oluşturulmuştur. Katılımcıların (beş kişi, %27,8) çeşitli durumlardan ötürü bu isme vurgu yapmaları kategori bünyesinde dahi farklı yaklaşımların bulunduğunu göstermiştir. K3’ün yaklaşımı kategori bünyesinde özgün bir yaklaşım sunmasıyla dikkat çekmektedir:

Kendime en yakın bulduğum yönüne değinecek olursam belki de kadın olmam sebebiyle Rahman ve Rahim diyebilirim. Çünkü kadında da bir rahim, bir merhamet vardır. Rahim de doğurganlık demektir esasında ve kadın da bu anlamda Cenabı-ı Allah’ın bereketini ve merhametini temsil eder.

Bir katılımcı “Allah her yönüyle etki uyandırır. Tek bir yönünü öne çıkarmak diğer esmalarına saygısızlıktır sanki. O bana tek bir yönüyle çağrışım yapmaz.” (K15) ifadesiyle yaratıcının bütüncül olarak değerlendirilmesi gerektiğini, tek yönüne odaklanmanın uygun olmadığını ifade etmiştir. Kalan beş katılımcı yaratıcıyı Cemal, Müntekim, Kadir, Rezzak ve Mevlâ gibi farklı isimlerle çeşitli boyutlarıyla değerlendirmiştir. Bu kapsamda kategori çeşitliliği göz önünde bulundurulduğunda katılımcıların ortak inanç ekseninde şekillenen çeşitli tasavvur biçimleri geliştirmiş oldukları sonucuna ulaşılmaktadır. Bir çalışmada katılımcıların en çok etkilendikleri isimler incelenmiş ve ilk sırada yirmi kişiyle Şekûr isminin geldiği, onu on iki kişiyle Zü’l-Celali ve’l-İkram ve on kişiyle Halik ve Hakîm isimlerinin takip ettiği, Rahman ve Rahim isimlerinin ise sekiz kişiyle bunlardan sonra geldiği görülmüştür.³¹

Tablo 7: Katılımcıların Yaratıcının Kendileriyle ve Âlemle Kurduğu İlişkiye Dair Görüşleri

	Kategori	Katılımcılar	Sayı	Oran
Yaratıcı-Birey ilişkisi	Merhamet temelli güven ve ümit	K6, K7, K8, K12, K17, K18	6	%33,3
	Amel ve adalet dengesine dayalı ümit	K1, K2, K4, K5, K10, K13, K14, K15	8	%44,4
	Zan ve ayet temelli ümit	K3, K9, K11, K16	4	%22,2
Yaratıcı-Âlem ilişkisi	Daimî ve aktif ilişki-her an yaratma ve müdahale	K3, K4, K6, K9, K10, K11, K15, K16, K18	9	%50
	İnsanla yakın, âlemle belirsiz veya dolaylı ilişki	K7, K8, K12, K13	4	%22,2
	Teorik kabul-pratikte belirsizlik	K1, K2	2	%11,1
	Temsili ilişki-halifelik vurgusu	K5, K14	2	%11,1
	Cevapsız	K17	1	%5,6

Yaratıcıya yönelik ümit hâlinin analizinin hedeflendiği bu bölümde, katılımcılardan yaratıcının kendilerine yönelik tutumu hususunda değerlendirmede bulunmaları istenmiştir. İlk grubun (altı kişi, %33,3) cevaplarından hareketle yaratıcının merhametli olması temeliyle bir ümit hâlinin

³¹ Ayşe Nur Özkan, *Esmâ-i Hüsnâ İçerikli Psikoeğitim Modelinin Bireylerin Tanrı Tasavvuru, Dini Başa Çıkma Düzeyi ve Psikolojik Sağlıklarına Etkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 154.

söz konusu olduğu görülmüştür. Bu grup içerisinde yer alan katılımcı grubu, yaratıcının daima şefkatle ve affedicilikle kendilerine yaklaşacağını düşünmekte; bu minvalde Allah'ın Rahman ve Rahim isimlerine sıkça vurgu yapmaktadır. Bu doğrultuda K7'nin ifadesi kategori için temsiliyet niteliği taşımaktadır:

Ben acziyetimle daima ona yalvarış hâlinde bulunarak onun da sonsuz rahmetiyle muamele edeceği kanaatindeyim. Ben bu hususta daima “Ey günah işleyerek kendilerine yazık eden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin! Çünkü Allah, bütün günahları bağışlar. Şüphesiz O, çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir.” buyrulan Zümer 53. ayeti kendime rehber edinirim, nitekim ayette açık bir ümit hâli tavsiye edilir.

Oluşturulan ikinci grup (sekiz kişi, %44,4), katılımcıların Allah'ın adaletine dayalı bir ümit hâli içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu kategori bünyesinde katılımcılar sergiledikleri amellerin Allah'ın adaleti hususunda değerlendirileceğini ve kendilerini iyi bir noktaya sürükleyeceğini benimsemiş görünmektedir. K15'in “Öğrenci dersini çalışıyorsa notları da iyi olacaktır. Bu bağlamda ben de ibadetlerimi yapıyorsam, ahiretim de iyi olur ümidi içerisindeyim.” ifadesi kategoriyi özetler niteliktedir.

Yaratıcının, kulunun zannı üzere oluşu hadisinden yola çıkan bir grup (dört kişi, %22,2) katılımcının sahip oldukları ümit hâlini doğrudan bireysel niyet ve düşüncelerine dayandırdıkları görülmüştür. Bu hususu K3'ün “Allah kulunun zannı üzeredir. Bu noktada ümit hâlinde olduğumu ifade edebilirim. İnşallah cennetliğizdir düşüncesindeyim.” ifadesi ortaya koymaktadır.

Tablo 7'nin yaratıcının âlemle ilişkisinin analiz edilmesinin hedeflendiği ikinci bölümünde bir grup (dokuz kişi, %50), yaratıcının hem insanla hem de âlemle sürekli ve aktif bir ilişki içerisinde olduğunu belirtmiştir. Kategori bünyesinde özellikle Rahman suresinin 29. ayetine vurgu yapılmış ve Tanrı'nın her an yaratma hâlinde olduğu bilhassa belirtilmiştir.

İkinci grupta yer alan katılımcı grubunun (dört kişi, %22,2), yaratıcının insanla ilişkisini net biçimde kabul etmekle birlikte âlemle olan ilişkisi hususunda belirsizlik içerisinde bulunduğu tespit edilmiştir. Kategori bünyesinde yaratıcının kişiye şah damarından daha yakın oluşuna veya kulunu düşünmesine vurgu yapılmıştır. Bu doğrultuda K7'nin ifadeleri şöyledir: “Allah'ın insanla doğrudan ve süregelen bir ilişki içinde olduğunu düşünürüm. Fakat şu an âlemle ilişkisi noktasında net bir fikrim bulunmamakta.”

Yaratıcının yarattığıyla ilişki içinde olduğunu teorik düzlemde kabul etse de pratik anlamda bu ilişkiyi hissedemediklerini belirten grup (iki kişi, %11,1) bağlamında dördüncü bir kategori oluşturulmuştur. Bu kategori, bir eleştiri mahiyetinde yaratıcının müdahalesinin soyut düzeyde kaldığı ve yaşamsal deneyime tam manasıyla aktarılamadığı fikrini benimsemiş görünmektedir. K1'in ifadesi “Tanrı'nın gerek âlem gerekse insanla daimî bir ilişki hâlinde olduğunu kabul ediyoruz ancak yaşamsal noktada bu müdahaleyi benimsemiş olduğumuzu düşünmüyorum.” ifadesi bu durumu yansıtmaktadır.

Yaratıcı-yaratılmış ilişkisinin daha çok temsili düzeyde ele alınmasından hareketle oluşturulan bu son grupta (iki kişi, %11,1) Allah-âlem ilişkisinde insanın halifelik rolü üzerinden anlamlandırmanın yapıldığı görülmektedir. Bu yaklaşım, varlıkla kurulan ilişkinin, yeryüzündeki temsil aracılığı olan insanla doğrudan veya dolaylı bir biçimde sürdüğü temeli üzerinde şekillenmiştir. K14'ün ifadesi şu şekildedir: “Ben Allah'ın kulla doğrudan ilişki içerisinde olduğunu düşünürüm. Kırklar, Yediler, Üçler gibi her dönem var olan doğrudan silsileler vardır fakat bizler

bilemeyiz, göremeyiz o başka.” Bir kişi, bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

3.3. Katılımcıların Dinî Temsiliyet ve Yeterlilik Anlayışı

Tablo 8: Katılımcıların Dinî Tebliğe Dair Görüşleri

Kategori	Katılımcılar	Sayı	Oran
Tebliğ temsildir.	K1, K6, K8, K11, K12, K15, K16, K17	8	%44,4
Tebliğde yeni arayışlara gidilmelidir.	K3, K7, K9, K10, K2, K18	6	%33,3
Tebliğ bireysel çabaya dayalıdır.	K13, K14	2	%11,1
Tebliğde eğitim temelli kurumsal bir yaklaşım olmalıdır.	K4	1	%5,6
Tebliğ bitmiştir.	K5	1	%5,6

Tablo 8’de görüldüğü gibi katılımcıların tebliğ anlayışlarının incelendiği bu bölümde alınan cevaplar doğrultusunda beş kategori oluşturulmuştur. İlk grupta yer alan katılımcıların (sekiz kişi, %44,4) tebliği temsil süreci olarak anlamlandırdığı, söylem ve eylem arasındaki tutarlılık arayışının bu grupta ön plana çıktığı görülmüştür. Bu doğrultuda K6’nın özeleştirici vurgulu ifadesi, kategoriyi özetler niteliktedir: “Tebliğ, temsildir. Bizler bugün her ne kadar tebliğ makamında olsak da temsil makamında olabildiğimizi düşünmüyorum. Tebliğimizi ne kadar temsil edebilirsek toplum nazarındaki yankısı da o denli yüksek olacak.”

İkinci grubun (altı kişi, %33,3) ifadesine göre, günümüzde klasik temelli tebliğ anlayışının işlevsizliği belirtilmiş, şartlara uygun olarak güncel metotlarla tebliğin yaşatılabileceği benimsenmiştir. Bu kategori dâhilindeki katılımcıların genel anlamda tebliği, katı anlatım biçimlerinden arıtılmış ve daha ilişkisel bir gaye olarak tanımladıkları görülmüştür. Bu minvalde K3’ün ifadeleri dikkate değer niteliktedir: “Ben tebliği anlatım olarak değerlendirmiyorum. Değişen şartlarla benim tebliğe yüklediğim anlam yoldaş olmak şeklinde anımlanıyor. Tebliğ artık el ele olma bilincidir. Didaktik üslubun geçerliliğini yitirdiği kanaatindeyim, bu durum kardeşliği zedeliyor ve ardında kibir taşıyor.”

Oluşturulan bir diğer kategoride iki katılımcı (%11,1) tebliğin sorumlulukla bağlantılı olduğunu vurgulamış ve tebliği bireylerin kendi çabasına indirgemıştır. K13, kategoriyi “Ben tebliğin artık bireylere indirgendiği kanaatindeyim. Bu doğrultuda tebliğ dediğimiz şey bence artık bireyin kendisine bakıyor. Bireyler kendi okuması ve çabasıyla kendi tebliğini kendisine kendisi sağlıyor.” ifadeleriyle özetlemektedir.

Yalnızca bir katılımcının benimsediği bir diğer yaklaşım doğrultusunda tebliğ, örgün eğitim kapsamına dâhil edilmesi gereken bir yapı olarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda K4, tebliğin eğitim süreci içerisinde ilkokula, ortaokula, liseye ve diğer eğitim kademelerine ilgili dersler koyularak ve resmî eğitime dâhil edilerek gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur.

K5, günümüzde Allah’ın ayetlerinin ulaşmadığı kimsenin kalmadığını düşünerek tebliğin sürdürülmesine gerek olmadığını benimsemiştir. Bu görüşe göre tebliğ misyonu sona ermiştir.

Tablo 9: Katılımcıların Dinî Temsiliyetle Başa Çıkma Biçimleri

	Kategori	Katılımcılar	Sayı	Oran
Dinî Temsiliyetle Başa Çıkma	Endişe duyulmaması	K1, K3, K4, K5, K6, K7, K13, K15, K16	9	%50
	Yanlış yönlendirme temelli endişe	K8, K10, K11, K18	4	%22,2
	Dinî sorumluluk temelli endişe	K2, K12, K17	3	%16,7
	Uygulama noktasında endişe	K9, K14	2	%11,1
Dinî Yeterlilik	Yeterlilik hissedenler	K2, K3, K4, K5, K10, K15, K17, K18	8	%44,4
	Fitri yetersizlik ve motivasyon vurgusu yapanlar	K1, K6, K9, K11, K12	5	%27,8
	Yetersiz hissedenler	K7, K8, K13, K14, K16	5	%27,8

Tablo 9’da katılımcıların dinî temsiliyetle başa çıkma ve dinî yeterlilik düşünceleri analiz edilmiştir. Buna göre katılımcıların yarısının (dokuz kişi, %50) kendi bilgi birikimine güvendiği ve dinî sorulara rahatlıkla cevap verebileceği dolayısıyla başarılı bir başa çıkma tutumu sergilediği görülmüştür. Bu anlamda K5’in görüşü şu şekildedir:

Kendimden bir endişe duymam çünkü sorulara cevap verebileceğimi düşünürüm. Mesleğimde başarılı olduğuma inanırım ve mesleğimin başından beri olası sorulara karşı herhangi bir şüphem, herhangi bir korku hâlim bulunmaz. Tabii ki her şeyi bilebilmemiz mümkün değil. Bilemediğimiz durumlar da olur, her şeyi bilen yalnızca Allah’tır.

Bir diğer kategori (dört kişi, %22,2), bilgisine güvenmesine rağmen karşıdakini yanlış yönlendirme hususunda endişe taşıyan ve dinî temsilde kaygı durumunu dile getiren katılımcıların verdiği cevaplarla oluşturulmuştur. Bu yaklaşımla söz konusu katılımcıların olumsuz bir başa çıkma stratejisi izlediği söylenebilir. Bu yaklaşımı K10’un “Yanlış yönlendirme korkusundan, bilgisizlikten ötürü mahcup olma durumundan ve vebal altında kalmaktan ötürü bazı endişe hâlleri meydana gelmekte.” ifadesi özetler görülmektedir.

Oluşturulan bir diğer kategoriye dinî temsil hususunda ideolojik bir bakış açısına sahip katılımcıların oluşturduğu görülmüştür. Bu kategori içerisinde yer alan katılımcıların (üç kişi, %16,7) görevlerini yerine getirirken fazlaca sorumluluk bilinci içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda K12’nin “Bizler din görevlisi olarak peygamberlik makamını teşkil ederiz esasında. Bu hususta bize bakan; Allah’ı, bize bakan peygamberi hatırlar.” şeklindeki cevabında geçmekte olan “peygamberlik makamı” anlayışı bu idealistliği açık bir şekilde göstermektedir.

Bazı katılımcıların (iki kişi, %11,1) uygulama hususunda yaşamakta oldukları eksiklikler, bilgi hususunda güvenleri bulunsa da endişe hâlini beraberinde getiren bir durum olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu farklılığın ve beraberinde gelen kuşku durumunun başa çıkma hususunda birtakım problemler getireceği dolayısıyla olumsuz başa çıkmanın başka bir yansımasını sergilediği görülmektedir. Bu kategori, K9’un şu ifadesiyle daha anlaşılır olmaktadır: “Bilgi noktasında bir endişem bulunmaz fakat kendimin uygulama noktasında eksik olduğu bir hususla alakalı soru geldiğinde çok rahat cevaplandıramam, böyle noktalarda bir endişe hâlimin olduğunu söyleyebilirim. Yapmıyor olduğum şeyi tavsiye etmek bana ağır gelir.”

Katılımcıların bireysel dinî yeterlilik değerlendirmesinde bulundukları Tablo 9’un ikinci kısmında ilk grup (sekiz kişi, %44,4), vecibeleri yerine getirdiklerinde tam bir yeterlilik hâli hissettiğini ifade etmiş, tevekkül hâlinin gerekliliğini vurgulayarak ileri boyutun vesvese olacağını belirtmiştir.

İkinci gruba (beş kişi, %27,8) bakıldığında içerisinde bulunulan durum, tam bir yetersizlik hâli olarak ifade edilmese de kulun daima fazlasını yapma hususunda çaba hâlinde olmasının gerektiği ifade edilmiş ve daha fazlasını yapma dürtüsünün kişiye dinî faaliyetleri yapma konusunda motivasyon sağlayacağı dile getirilmiştir. K9'un ifadesi kategoriye özetler niteliktedir: "Daima yeterli değil diye düşünürüm. Doğru olanın da bu olduğuna inanıyorum. Bunu bir vesvese olarak düşünemeyiz. Bizler efendimizi örnek alıyoruz ve bu doğrultuda her zaman daha fazlasını yapma motivasyonunun bu şekilde sağlanabileceği kanaatindeyim."

Oluşturulan son kategori içerisinde yer alan katılımcıların (beş kişi, %27,8) dinî vecibeleri yapma hususunda daimî bir yetersizlik düşüncesinde oldukları görülmüştür. Bu grup bünyesinde yer alan katılımcıların yetersizlik durumunu ikinci gruptan farklı olarak mutlak bir eksiklik hâli olarak değerlendirdikleri ve motivasyon bağlamında bir işarete dikkat çekmedikleri tespit edilmiştir. K7'nin ifadeleri şu şekilde kategoriye yansıtmaktadır: "Ben özümde zaten pımpirikli bir yapıya sahibim. Bu nokta dine uyarlandığında da görülüyor ve daima ibadetlerimde yetersizlik düşüncem bulunuyor. Haricen ben kulluğun gerçekten tam anlamıyla yapılabileceğini düşünmüyorum. İşimizin Allah'ın rahmetine kaldığı kanaatindeyim."

Araştırmanın son aşamasında, katılımcılardan ideal din görevlisini tanımlamaları ve yapılan tanım bağlamında kendilerini değerlendirmeleri istenmiştir. Katılımcıların yapmış oldukları ideal din görevlisi tanımları *Tablo 10'*da sunulmuştur:

Tablo 10: Katılımcılara Göre İdeal Din Görevlisi Algısı

Katılımcı	İdeal Din Görevlisi
K1	İdeal din görevlisi halkla bir olmalı, toplumla özdeşleşmelidir.
K2	İdeal bir din görevlisi, bireysel olarak var olmaktan ziyade din görevlisi olduğu şuurunu her zaman taşımali ve böyle bir kimlikle var olmalıdır. Bu kimlikle de yanlışlardan mümkün mertebe kaçınılmalıdır. Aksi hâlde yalnızca kendimize zarar vermekle kalmayız, ait olduğumuz dine ve mensubu olduğumuz kuruma da zarar vermiş oluruz.
K3	İdeal din görevlisi, daima temsiliyet bilincini taşımalıdır.
K4	İdeal din görevlisi, dinin önünde bir yaptırım düşünmeden hareket etmelidir. Birilerinin kurallarına göre değil, doğrudan dinin kurallarına göre yaşamını sürdürmeli ve bu noktada bir temsiliyet oluşturmalıdır. Din görevlisi Müslümanca yaşamalı ve her adımında Hz. Muhammed'i taklit hâlinde olmalıdır.
K5	Bir din görevlisinin işinin gerçekten uzmanı, gerçekten ehli olması gerektiğini düşünüyorum. Bu noktada uzmanlık yalnızca anlaşılma ile olacak olan bir şey de değildir. Bir din görevlisinin anlattıklarıyla paralel bir duruşunun olması gerektiğini düşünüyorum.
K6	İdeal din görevlisi toplum ayırtırmayan aksine birleştiren, bütünleştiren bir tutum içerisinde olmalıdır. Bu birleştirmenin de İslam şemsiyesi altında gerçekleşmesi gerekmektedir. Aynı zamanda bir din görevlisinin tebliğ ettiği şeyleri çok iyi temsil etmesi gerekir. Bizim sarığımız beyazdır, leke götürmez.
K7	İdeal din görevlisi verici olmalı ve hesapsız bir hizmet bilinci bulunmalı ayrıca daima dert sahibi olmalıdır.
K8	İdeal bir din görevlisi halk içinde var olmalı, halk ile iç içe olabilmelidir.
K9	Bir din görevlisinin daima "Ben nasıl davranabilirim ki peygamberliğin vekaletine yakışırım." düşüncesinde olması gerekir.
K10	İdeal bir din görevlisi ahlaken çok iyi düzeyde donanım sahibi olmalıdır.
K11	İdeal din görevlisi bugün dini temsil eden kişi olarak genel kültür hususunda kendisini son derece yetiştirmiş olmalıdır diye düşünüyorum. Olumsuz davranışların örneği yahut iç rahatlatıcısı olmamalıdır.
K12	İdeal din görevlisi yalnızca bulunduğu kurum içerisinde değil, her noktada daima dini yansıtan kişi olmalıdır. Toplumun her kesimine hitap edebilmelidir.
K13	İdeal din görevlisi, değerleriyle, giyimiyle, duruşuyla daima temsiliyeti yansıtan, topluma davranışlarıyla model olmalıdır.
K14	Bir din görevlisi daima mihrapıdır. Tatili de olmaz, emekliliği de olmaz. Temsiliyetinin bilincinde olmalı, yaptıklarının dine mal edilebileceğini öngörmelidir.

K15	İdeal din görevlisi anlattığını yaşamalı; yaşadığını da anlatarak örnek olmalıdır.
K16	İdeal din görevlisi rol model olarak Hz. Muhammed'i örnek alıp ona yakın bir hayat yaşamalıdır. Kur'an ve sünnete karşı samimiyet içerisinde bulunmalıdır.
K17	İdeal din görevlisi dinî temsiliyet taşımalı, görgü ve bilgi sahibi olmalı ve tezat içerisinde bulunmamalıdır.
K18	İdeal din görevlisi günceli takip etmeli, ilmî anlamda kendini yetiştirip ahlaki anlamda örneklik teşkil etmelidir.

Kategorizasyonun puan dereceleri bağlamında yapıldığı bu kısımda ilk grup (beş kişi, %27,8), kendi temsiliyet düzeyinden oldukça memnun olan ve yaptıkları ideal din görevlisi tanımına büyük ölçüde yaklaştığını düşünen katılımcılardan oluşmuştur. Bu grupta yer alan K13'ün "İdeal din görevlisi, değerleriyle, giyimiyle, duruşuyla daima temsiliyeti yansıtan, topluma davranışlarıyla model olandır. Ben de bu hususta kendime dokuz puan verebilirim." ifadesi kendilerine neden yüksek puan verdiklerini göstermektedir.

Din görevliliği konusunda yaptıkları tanım çerçevesinde kendini orta düzeyde ideal bulan fakat daha fazlasını yapma arzusunda olan katılımcılar (sekiz kişi, %44,4) ikinci kategoriyi oluşturmuştur. Bu grup, temsiliyet bilincine sahip olsa da her zaman daha iyisini yapma yönünde bir anlayış geliştirmiştir. K4'ün ifadeleri şöyledir:

İdeal din görevlisi dinin önünde bir yaptırım düşünmeden hareket etmelidir. Birilerinin kurallarına göre değil, doğrudan dinin kurallarına göre yaşamını sürdürmeli ve bu noktada bir temsiliyet oluşturmalıdır. Din görevlisi Müslümanca yaşamalı ve her adımında Hz. Muhammed'i taklit hâlinde olmalıdır. Kendime bu noktada altı puan veririm. Ayrıca benim dindarlığım bulduğum mevkiye bağlı değildir. Ben hangi pozisyonda bulunursam bulunayım dinin görevlerini yapmakla ve Hazreti Muhammed'i rol model almakla görevliyim.

Bir diğer kategori, tanımını yaptığı ideal din görevlisi standardına bulunduğu mevki itibarıyla kendini katmayan iki katılımcının (%11,1) görüşleri doğrultusunda oluşturulmuştur. Bunlardan biri, kendini kendi ideal tanımından son derece uzak görerek şu söylemle durumu açıklamıştır: "İdeal din görevlisi halkla bir olmalı, toplumla özdeşleşmeli, Bense yaptığım iş neticesinde yani insanlarla içli dışlı olmaktan ötürü insanlardan koptuğumu hissediyorum. Eski görevimdeyken (imam) dokuz puanlık bir değerlendirme yapabilirdim lakin şu anki pozisyonumda bu puan ikinin üzerine çıkmaz."

Oluşturulan son grup içerisinde yer alan katılımcıların ideal bir din görevlisi tanımı yapsa da puanlamadan uzak durdukları görülmüş, bu katılımcılar kendilerini bu hususta sayısal bir ölçümle konumlandırmayı doğru bulmamışlardır. K2'nin ifadeleri şöyledir:

Derece olarak ifade etmeyi doğru bulmuyorum. Ancak bir din görevlisi bireysel olarak var olmaktan ziyade din görevlisi olduğu şuurunu her zaman taşımalı ve böyle bir kimlikle var olmalıdır. Bu kimlikle de yanlışlardan mümkün mertebe kaçınmalıyız, aksi hâlde yalnızca kendimize zarar vermekle kalmayız, ait olduğumuz dine ve mensubu olduğumuz kuruma da zarar vermiş oluruz.

Sonuç

Peygamberlerin manevi mirasçıları kabul edilen âlimler, dinî bakımdan sahip oldukları sorumlulukları özenle yerine getirirken toplumun dindarlık düzeyinin muhafazasında merkezî bir öneme sahip görünmektedir. Bu doğrultuda toplumsal dindarlığın sağlıklı bir devamlılığının olması adına halk nazarında günümüzde âlim niteliğiyle değerlendirmeye alınan din görevlilerinin dinî değerleri doğru ve etkili biçimde temsil etmeleri son derece önemli görünmektedir. Çağın geldiği durum ve şartlar göz önünde bulundurulduğunda din görevlilerinin temsiliyet misyonuna

olan gereksinimin dinin bütünü adına hayati bir nitelik taşımakta olduğu görülecektir.

Yapılan çalışmada din görevlilerinin dindarlık anlayışları, Tanrı tasavvurları ve dinî temsiliyet anlayışları ele alınmıştır. İlk kategori olan din ve dindarlık anlayışı başlıklı kategori altında din görevlilerinin çeşitli şekillerde anlamlandırmalar yaptığı, bunun yanında gelen cevapların genel anlamda birbiriyle örtüşmekte olduğu tespit edilmiştir. Yapılan değerlendirmelerde din, bireyin kimliğini oluşturan çok yönlü bir unsur olarak öne çıkmıştır. Katılımcılardan gelen cevaplara bakıldığında dinin kuşatıcı, varoluşsal bir ihtiyaç ve bir miras olarak tanımlanması katılımcılar nazarında dinin zaruri bir kurum olarak algılandığına işaret etmektedir ki bu da hedef kitlenin beklenen anlamlandırma içerisinde bulunduğu sonucunu doğurmaktadır.

Katılımcıların öznel dindarlık ve dinî yönelimlerinin incelendiği kısım içerisindeki genel duruma bakıldığında dikkat çeken husus, hiçbir personelin kendi dindarlığını ortalamanın altında değerlendirmemesidir. Bu, katılımcıların bireysel dinî yeterlilik algılarının yüksek olduğuna işaret etmektedir. Dinî yönelimlerin incelendiği kısımda katılımcıların yarısının içsel dinî yönelimde olduğu, bir kısmının içsel veya dışsal yönelim hususunda belirsiz kaldığı, oransal olarak az bir kısmının dışsal ve değer merkezli bir yönelimde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dinî yönelimlerin detaylı olarak ortaya koyulması amacıyla dinî etkinliklere katılma motivasyonları ve ibadet hâlindeki duyguları değerlendirmeye alınmış; kurumsal aidiyet ve gönüllü katılımın genel olarak dinî aidiyet bilincini güçlendiren bir durum olarak ele alındığı tespit edilmişse de oldukça az bir kesimin kurumsal aidiyet sebebiyle genel dinî aidiyetlerinde düşüş yaşadıklarını belirtmesi, çalışmaya farklı bir perspektif kazandırmıştır. İbadet esnasında yaşanan duyguların incelendiği kapsamda dalgalanan duygu durumunun baskın olması katılımcıların zaman zaman içsel, zaman zaman da dışsal dinî yönelimde olabileceğini göstermiştir. Sonuç olarak katılımcıların %50'lik kısmının içsel dinî yönelimi benimsediği görülse de gerek değişen ruh hâllerinden gerekse içinde bulunulan zaman ve mekânların farklılaşmasından ötürü daimî olarak içsel yönelimin korunamadığı neticesine ulaşılmıştır.

Maneviyata yönelik güven biçimlerinin değerlendirilmesinin hedeflendiği bölüm kapsamında, katılımcıların yaratıcıya yakınlık hisleri ve güncelde sıklıkla tartışma konusu olarak karşılaşılan Kur'an'ın kadın ve erkek ilişkisi konusundaki hükümlerine karşı tatmin durumları incelenmiştir. Yaratıcıya duyulan güvenin incelendiği bölümde sürekli, inanç temelli ve koşullu olmak üzere gruplara ayrılırlar da katılımcıların tümüyle bir güven hâlinde oldukları görülmüştür. Güven biçimlerinin incelendiği ikinci kısımda katılımcıların büyük çoğunluğunun tam bir kabul hâlinde olması, dinî hükümlere yönelik derin güveni yansıtmaktadır. Az da olsa katılımcıların bir kısmının işaret ettiği çıkar amaçlı kullanımların zaman zaman pratikte sorunlar yaratması hususu, inanç ve pratik arasında dönem dönem ortaya çıkan gerilimlere işaret etmektedir. Bir katılımcının ifadesiyle bu gerilimin neticesi olarak tam mutmainsizlik hâli görülmüştür. Oluşturulan bir diğer kategori altında ise katılımcıların tarihsel değerlendirmelerde bulundukları görülmüştür. Netice itibarıyla bu bağlamda pratiksel mutmainsizlik hâlinin inanç mutmainsizliğine evrilmemesi adına var olan pratiklerin; verilen hükümlerin amacına uygun olması ve çarpıtılmaması, bütün olarak dinin zarar göreceği bir hususun erken alınacak bir tedbirle önüne geçilmesi önerilmektedir.

Katılımcıların yaratıcıyı tanımlamaya yönelik yaklaşımlarının incelendiği bölüm altında Tanrı kelimesinin kullanımına dair yaklaşımlar ve onu çağrıştıran yönler/isimler değerlendirilmiştir. Dilsel ifadeler ve inançsal bakımdan değerlendirmelerin yapıldığı kısımda Tanrı kelimesinin

kullanımında herhangi bir inançsal eksiklik bulunmadığının ifade edilmesinin yanı sıra genel tercihin çeşitli sebeplerle “Tanrı” kelimesinin kullanılmamasından yana şekillendiği sonucuna ulaşılmıştır. Bölümün ikinci kısmında, yaratıcının biriciklik ve merhameti üzerinde yoğunlaşmalar olsa da kişisel deneyim, cinsiyet rolleri ve güncel olayların etkisiyle çeşitlilik görülmüş, bununla beraber katılımcıların tümüyle olumlu Tanrı tasavvurunda bulundukları sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla yaratıcının tanımlanmasının hedeflendiği bölüm altında katılımcıların büyük oranda aşinalıktan ötürü onu “Allah” şeklinde tanımladıkları neticesine varılmıştır.

Tanrı tasavvuru algısının incelenmesinin hedeflendiği bir diğer bölüm altında yaratıcının birey ve âlemle kurduğu ilişkiye yönelik katılımcıların yorumları çözümlenmiş ve yaratıcı-birey ilişkisi bağlamında farklı hususlara dayandırılan genel bir güven hâlinin olduğu tespit edilmiştir. Yaratıcı-yaratılan ilişkisinin analizinin amaçlandığı bölümde genel olarak, katılımcıların yaratıcıyla ilişki kurma biçimlerinin inanç ve deneyim açısından çeşitlilik arz ettiği görülse de bakışın teistik düzlemde gerçekleştiği görülmektedir. Genel itibarıyla katılımcıların yaratıcıya karşı derin bir umut ve güven hâlinde olması hedef kitlenin tevekkül bilincinin açık bir tezahürü olarak görülmektedir.

Araştırmanın son kısmı olan dinî temsiliyet ve yeterlilik algısı kapsamında ilk olarak katılımcıların dinî tebliğe yönelik görüşleri alınmış ve tebliğde temsiliyet bilincinin canlı tutulduğu görülmüştür. Bu genel yaklaşım, özellikle din görevlilerinin toplumdaki davranışlarının ve görünümünün bir tebliğ aracı olabileceğini benimsemeleriyle belirginleşmiştir. Bu durum ise çalışmanın problemini oluşturan esas husus noktasında din görevlilerinde önemli düzeyde bir farkındalık olduğu sonucunu beraberinde getirmiştir.

Katılımcıların dinî temsiliyetle başa çıkma ve dinî yeterlilik düşüncelerinin değerlendirildiği kısımda katılımcıların yarısının endişe hâlinde olmayan sağlıklı bir başa çıkma tutumu sergilerken diğer yarısının çeşitli temellere dayandırdıkları endişeler yaşadığı görülmüştür. Katılımcıların bireysel dinî yeterliliklerine yönelik yaptıkları açıklamalar neticesindeyse tam bir yeterlilik hâlinde bulunduğunu ifade eden katılımcıların yanında fitrata dayandırarak veya dayandırmayarak bir yetersizlik hâlini ifade edenler de görülmüştür ki bu noktada katılımcılarda güven temelli bir Tanrı tasavvurunun bulunduğu dikkat çekmektedir. Bu başlık altında katılımcıların genel olarak endişe hâlinde olmaması; olsa dahi bunu bilgi boyutuna dayandırmaması, katılımcılarda dindarlığın bilgi boyutunda eksiklik taşımadığı varsayımını destekler niteliktedir. Bunun yanı sıra var olan endişe hâllerinin yanlış temsiliyet algısına zemin hazırlayacağı düşüncesi yine katılımcılarda var olan farkındalığa işaret eden önemli bir veri olarak değerlendirilmiştir.

Din görevlilerinin ideal din görevlisi tanımı ve kendi değerlendirmelerini yaptığı son kısımda; değerlendirmelerin orta boyutta yoğunlaştığı görülmüştür. Bu sonuç katılımcıların büyük bir kısmının yaptıkları din görevlisi tanımı kapsamına kendisini dâhil etmediğini göstermiştir. Katılımcıların kapsama dâhil etmese de bir gayret hâlinde bulunduklarını ifade etmeleri, sahip olunan farkındalık bakımından dikkat çeken önemli bir hususa işaret etmektedir.

Yapılan çalışma genel olarak, din görevlilerinin din algısı ve temsiliyet anlayışında çok boyutlu ve dinamik bir yapının olduğunu ortaya koymuştur. Katılımcılar dinî bağlılığı sadece ritüellerle sınırlı görmeyip yaşamın tamamını kuşatan bir rehberlik sistemi olarak benimsemektedir. Dindarlık algısı bireysel, ahlaki ve mesleki sorumluluklarla şekillenirken, temsiliyet bilinci vicdani

yüklerle birlikte önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, manevi deneyim ve Tanrı tasavvuru kişisel farklılıklar gösterse de bu alanlarda esnek ve kişiye özgü destek ihtiyacı öne çıkmaktadır. Tebliğ ve dinî aidiyet ise geleneksel ve çağdaş yaklaşımlar arasında çeşitlilik arz etmekte, kurumsal katılımın aidiyet duygusunu güçlendirdiği gözlenmektedir. Bu bulgular doğrultusunda, din görevlilerinin eğitim ve destek programlarında çok boyutlu dinî anlayışların, manevi deneyimlerin ve iletişim biçimlerinin dikkate alınması; mesleki ve kişisel gelişim için sürekli rehberlik sağlanması önerilmektedir. Ayrıca, temsiliyet ve tebliğ sorumluluklarının dengeli yönetimi için psikososyal destek mekanizmalarının güçlendirilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akalın, Şükrü Halûk vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Basım, 2011.
- Allport, Gordon W.-Ross, J. Michell. "Personal religious orientation and prejudice". *Journal of Personality and Social Psychology* 5/4 (1967), 432-443. <https://doi.org/10.1037/h0021212>
- Altunışık, Remzi vd. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Kitabevi, 3. Basım, 2004.
- Aydın, Ali Rıza. "Tanrı Algısına Jungçu Bir Bakış". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2010), 53-61.
- Büyüköztürk, Şener vd. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi, 14. Basım., 2013.
- Creswell, John W. *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. çev. Selçuk Beşir Demir. Ankara: Eğiten Kitap, 2. Basım., 2013.
- Fromm, Erich. *Psychoanalysis and Religion*. New Haven: Yale University Press, 1978.
- Göcen, Gülüşan. *Kavram Atlası Din Psikolojisi 1*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2020.
- Güler, İlhami. "İslam'da 'Temsil' ve Türkiye'de 'Dini Otorite' Sorunu – İLHAMİYYAT". *İlhamiyyat*. 26 Aralık 2018. Erişim 05 Mayıs 2025. <https://www.ilhamiyyat.com/islamda-temsil-ve-turkiyede-dini-otorite-sorunu/>
- Güler, Özlem. "Tanrı Algısı Ölçeği (TA): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/1 (2007), 123-133.
- Hacıkeleşoğlu, Hızır-Karaca, Faruk. "Ebeveyn Tutumlarının Tanrı Tasavvuru ile İlişkisi Üzerine Bir Araştırma". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53 (2021), 195-236. <https://doi.org/10.21054/deuifd.895310>
- Harlak, Hacer-Eskin, Mehmet. "Dini Yönelim ve Dindarlık Ölçeklerinin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi". *Yeni Symposium* 56/2 (2018), 24-32. <https://doi.org/10.5455/NYS.20180730021249>
- Hayta, Akif. *Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 15. Basım., 2020.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 6. Basım., 2017.
- Jung, Carl Gustav. *Psikoloji ve Din*. çev. Remziye Karabey. İstanbul: Okyanus Yayınları, 1998.
- Kiriş, Şemseddin-Dilek, Serkan. "Dini Tebliğ ve Temsil Edenlerin Dindarlık Algısı". *Turkish Studies-Comparative Religious Studies* 9/4 (2024), 545-563. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.77082>
- Köse, Murtaza. "İslam Hukukunda Temsil Kavramı ve Vekalet-Temsil İlişkisi". *EKEV Akademi Dergisi* 12/34 (2008), 223-248.
- Kutlu, Sönmez. "Karizmatik Otorite ve Temsil Sorunu Mehdilik". *Dini Temsil Sorunu Sempozyumu (28-29 Nisan 2017) Tebliğler*. ed. Kırkkılıç Ahmet-Şahin Hanifi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınevi, 2018.
- Maslow, Abraham. *Dinler, Değerler ve Doruk Deneyimler*. çev. H. Koray Sönmez. İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 1996.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Tanrıyı Tasavvur Etmek*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.
- Nelson, C. Ellis. "Tanrı Temsilinin Oluşumu". çev. Abdulvahid Sezen. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/2 (2009), 215-234.
- Okumuş, Ejder. *Meşrutiyet Ekseninde Din ve Devlet*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2023.
- Özkan, Ayşe Nur. *Esmâ-i Hüsnâ İçerikli Psikoeğitim Modelinin Bireylerin Tanrı Tasavvuru, Dini Başa Çıkma Düzeyi ve Psikolojik Sağlıklarına Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.

- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 9. Basım., 2013.
- Şimşek, Ali. "Araştırma Modelleri". *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. ed. Ali Şimşek. 80-107. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2012.
- Ünal, Vehbi-Yıldız, Murat. "Tanrı Tasavvuru ile Engelliliğe Yönelik Tutumlar Arasındaki İlişki". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/4 (2017).
- Yaparel, Recep. "Dinin Tarifi Mümkün mü?" *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1987), 403-418.
- Yıldırım, Ali-Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 11. Basım., 2016.

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

kalemname

10. Yıl

Kırıkkale University The Journal of Faculty of Islamic Sciences